

Міністерство освіти і науки України  
Національний університет «Острозька академія»  
Навчально-науковий центр заочно-дистанційного навчання  
Кафедра національної безпеки та політології

**Кваліфікаційна робота**  
на здобуття освітнього ступеня магістра на тему:  
**«Російське православ'я: загрози і виклики для національної  
безпеки України»**

Виконав студент II курсу, групи ЗМНб-21  
спеціальності 256 Національна безпека (за окремими  
сферами забезпечення і видами діяльності)  
**Зрум Олександр Сергійович**

Керівник – кандидат історичних наук, доцент  
**Левченко Олександр Дем'янович**

Рецензент – кандидат політичних наук, доцент  
**Пісненко Сергій Анатолійович**

Рецензент – кандидат філософських наук, доцент  
**Целковський Генадій Анатолійович**

Острог, 2025

## ЗМІСТ

|                                                                                                                                                                           |    |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ, СКОРОЧЕНЬ І ТЕРМІНІВ.....                                                                                                                      | 3  |
| ВСТУП.....                                                                                                                                                                | 4  |
| РОЗДІЛ 1. ЕВОЛЮЦІЯ РОСІЙСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ ЯК<br>РОСІЙСЬКОГО «МІНІСТЕРСТВА ДУХОВНИХ СПРАВ»: ВІД ІВАНА<br>ГРОЗНОГО ДО ВЛАДІМІРА ПУТІНА.....                         | 10 |
| 1.1. Послання Філофея та ідея «Третього Риму» .....                                                                                                                       | 10 |
| 1.2. Синопис І. Гізеля: перетворення Московії на Росію і «переніс держави з<br>Києва до Петербурга через Москву» .....                                                    | 13 |
| 1.3. Знищення патріархії і встановлення «міністерства духовних справ»:<br>Святійший Синод російської імперії.....                                                         | 19 |
| 1.4. Від сталіна до путіна: сучасна історія російської православної церкви.....                                                                                           | 23 |
| РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ РОСІЙСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ<br>НА УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: ІДЕЇ, ЦІННОСТІ, МАНІПУЛЯЦІЇ.....                                                | 30 |
| 2.1. Міф про «святую триєдину Русь» .....                                                                                                                                 | 30 |
| 2.2. Ідея «канонічної території» в контексті православної еkleзіології.....                                                                                               | 33 |
| 2.3. Агресивний ексклюзивізм: пропаганда ненависті до «іновірців».....                                                                                                    | 39 |
| 2.4. Стратегії, залежні від кон'юнктури: «дискурс сили», «дискурс права»,<br>«дискурс миру/діалогу».....                                                                  | 43 |
| РОЗДІЛ 3. ПРОТИДІЯ ДЕСТРУКТИВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ РОСІЙСЬКОЇ<br>ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ З БОКУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ: МОЖЛИВОСТІ<br>ТА РИЗИКИ.....                                    | 63 |
| 3.1. Правові методи захисту національної безпеки: дотримання українського<br>законодавства і модерування процесів переходу парафій до Православної церкви<br>України..... | 63 |
| 3.2. Протидія соціальній дестабілізації, подолання наслідків пропаганди<br>міжгрупової ворожнечі.....                                                                     | 68 |
| 3.3. Протидія дезінформаційній діяльності російської православної церкви на<br>міжнародній арені.....                                                                     | 77 |
| ВИСНОВКИ.....                                                                                                                                                             | 85 |
| СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....                                                                                                                                           | 92 |

## ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ, СКОРОЧЕНЬ І ТЕРМІНІВ

|          |   |                                                               |
|----------|---|---------------------------------------------------------------|
| ПЦУ      | — | Православна церква України                                    |
| ЕПЦ      | — | Елладська православна церква                                  |
| УПЦ (МП) | — | Українська православна церква (московського патріархату)      |
| РПЦ      | — | російська православна церква                                  |
| СРСР     | — | союз радянських соціалістичних республік                      |
| рф       | — | російська федерація                                           |
| КДБ      | — | Комітет державної безпеки                                     |
| НКВС     | — | Народний комісаріат внутрішніх справ                          |
| ФСБ      | — | Федеральна служба безпеки                                     |
| ВЗЦЗ     | — | Відділ зовнішніх церковних зв'язків                           |
| ВРНС     | — | Всесвітній російський народний собор                          |
| ІППТ     | — | Імператорське Православне Палестинське товариство             |
| МЗС РПЦ  | — | Міністерство закордонних справ російської православної церкви |
| НАТО     | — | Всеукраїнську Раду Церков і релігійних організацій            |
| ЗМІ      | — | Засоби масової інформації                                     |
| ОБСЄ     | — | Організація з безпеки і співробітництва в Європі              |
| ООН      | — | Організація об'єднаних націй                                  |
| НАТО     | — | Північно-атлантичний альянс                                   |

## ВСТУП

**Актуальність дослідження.** 74% населення України визначають себе як віряни, з них 63% відносять себе до Православної церкви: Православна церква України (ПЦУ), створена у 2018 році, та Українська Православна церква (УПЦ (МП)), що до 2022 року перебувала під омофором Московського патріарха. Слід зазначити, що до останньої відносили себе 18% українців. Хоч у 2022 р. цей показник впав до 4%, вона залишається власником найбільшої кількості парафій, що можуть бути використані Руською Православною Церквою (РПЦ) в пропагандистських цілях або для приховування заходів російських спецслужб.

Однією з пропагандистських цілей є просування на Захід, у тому числі на землі України, “доктрини руського миру”. Тобто там де знаходиться “русский человек”, там знаходиться його земля, і вона не обмежується кордонами рф. Щоб приховати експансію та загарбницькі цілі вживається поняття «русский мир» замість «російський», оскільки предикат «Русь» стосується насамперед історичної Русі, якою є радше Україна, а не Московія. Таким чином, в доктрині ототожнили поняття «русський» та «русский» на користь рф-Московії. У дослідженні, автор, спираючись на контент-аналіз, історичний аналіз, герменевтичний підхід, розтлумачує сутність цих понять, а також різні варіації визначення «спільного історичного і політичного простору», про які заявляє влада рф і, зокрема, РПЦ.

В свою чергу, на релігійному чиннику, як факторі впливу на національну безпеку країни, акцентує увагу Закон України “Про національну безпеку України” від 21 червня 2021 року, а саме: стаття 3 – визначає загрози, що можуть походити з релігійного середовища; стаття 8 – надає РНБО право координувати дії щодо таких загроз.

Також слід враховувати, що УПЦ (МП) та РПЦ намагаються маскувати засоби свого впливу на свідомість вірян, ускладнюючи їх виявлення органами державної безпеки України. Вони постійно змінюються та модифікуються. Залежно від політичної кон’юнктури та конфігурації сил, РПЦ може

використовувати як «дискурс сили», тобто агресивне примушення до покори через використання апарату державних репресій та апелювання до статусу «панівної більшості», так і «дискурс права», тобто апеляцію до релігійних прав і свобод, європейських цінностей, релігійних переслідувань тощо, так і «дискурс миру», тобто просування псевдопацифізму, акцентування на «об'єднуючій ролі» РПЦ / УПЦ (МП), боротьбі «за мир проти війни».

Тому, релігійний чинник у війні, яку веде РФ проти України, просуваючи через нього доктрину «руського мира», фактор присутності церкви з колишнім центром керування в державі-агресорі. не можна ігнорувати.

Вищевикладене свідчить про нагальну потребу у проведенні дослідження зазначеного чинника, участі у його формуванні РПЦ, наявних зв'язків з УПЦ та характеру впливу на міжнародний авторитет України з метою підготовки пропозицій органам державної влади для протидії прихованим і відкритим загрозам українській національній безпеці.

**Ступінь розробки проблеми.** Дослідження діяльності РПЦ в Україні має тривалу історію. З одного боку, маємо численні напрацювання Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України (А. Колодний, Л. Филипович, О. Саган, О. Горкуша, В. Титаренко, В. Шевченко тощо), які впродовж багатьох років накопичили величезний масив досліджень даної проблеми. Цій темі присвячено науково-дослідні теми Відділення «Проблема співвідношення релігійного і національного чинників у суспільному житті України (2003-2005)» ( 2003 – 2005), «Релігійний фактор в контексті політичного життя і духовних трансформацій українського суспільства: історія, стан, перспективи» (2002-2004) (керівник теми П.Л.Яроцький); «Поліконфесійність України як вияв її входження в культурно-цивілізаційний діалог ХХІ століття» (2007 – 2011) (керівник теми Л.О.Филипович), «Релігійні ідентичності в контексті культурно-цивілізаційного вибору України» (2017 – 2019) (керівник теми Л.О.Филипович); «Розбудова українського світу: релігійні фактори сприяння і протидії процесу» (2020 – 2021) (керівник теми Л.О.Филипович); «Георелігійні процеси та конфесійні трансформації в Україні»

(2020 – 2022) (керівник теми О.Н.Саган). Монографії та доступні аналітичні записки будуть першим джерелом нашого дослідження.

Окрім цього, важливі напрацювання зроблені співробітниками Національного інституту стратегічних досліджень, зокрема, видання щодо методів і способів поширення «русского мира» в Україні.

Варто відзначити низку монографій акад. Л. Якубової, яка впродовж десятиліть аналізує доктрину «русского мира», її поширення, локальну свідомість Донбасу і Криму, а також численні монографії, представлені на сайтах Інституту історії України та Інституту всесвітньої історії НАН України (частково наведені у списку літератури).

Якщо видання Відділення релігієзнавства здебільшого зосереджуються на релігійній складові «русского мира», і відповідно на генезі російського православ'я та його агресивної ідеології «Святої Русі», інші видання зосереджуються здебільшого на секулярній частині російської громадянської релігії.

Це відповідає відмінності між релігійним елементом «русского мира», який втілений у «російському православ'ї», і секулярним. Якщо релігійний елемент еволюціонує впродовж століть, і ми можемо простежити його еволюцію від «Послання Філофея» XVI ст., ідеї «Третього Риму», проєктів Синописиса XVII ст., крізь період модерного націєтворення в Росії з ідеями слов'янофільства, релігійної філософії, євразійства, до текстів сучасних авторів РПЦ (від митр. Іоанна Снічева та іншої конспірологічної літератури до офіційних декларацій ВРНС чи періодичних видань РПЦ і УПЦ (МП)), то секулярний дискурс розпадається на дві паралельні гілки:

а) «методологічний» («Московський методологічний гурток» на чолі з Г. Щедровицьким), вихованці якого зараз становлять основу російської політичної еліти та відповідальні за побудову стратегії «русского мира» як мережі впливу російськомовних та російських спільнот (див. державний фонд рф «Русский мир», виступи В. Суркова);

б) євразійська ідеологія (А. Дугін, В. Проханов, та інші автори). Ці автори

можуть використовувати православні меми та ідеї, але при цьому будують досить секулярний, міжрелігійний проєкт.

Наостанок, можна відзначити видання молодих вчених Інституту 2020 – 2021 рр., де формулюється розуміння доктрини «русского мира» як сучасної російської громадянської релігії, підкреслюючи, що це не є ані класична модерна ідеологія, ані одна системна доктрина, але скоріше поєднання різних міфів, ідей, міфологем, що об'єднані не раціонально, а парадоксально, за логікою релігійного світогляду.

**Мета дослідження** – проаналізувати загрози та виклики російського православ'я національній безпеці України.

**Завдання дослідження:**

1. Проаналізувати еволюцію доктрини «русского миру» у посланні Філофея та Синописі Гізеля.
2. Розкрити особливості знищення патріархії і встановлення російського «міністерства духовних справ».
3. Вивчити еволюцію РПЦ на сучасному етапі.
4. Проаналізувати засоби та методи впливу РПЦ на українське суспільство.
5. Розкрити правові механізми протидії деструктивній діяльності РПЦ з боку української держави.
6. Визначити основні засоби протидії дезінформаційній діяльності МП на дипломатичному рівні.

**Об'єктом дослідження** є ідеї та цінності, що сформульовані в контексті РПЦ, а також методи й способи їхнього просування у публічній і державній сфері.

**Предметом дослідження** є шляхи, способи й методи впливу РПЦ на українську публічну і державну сферу, що впливають зі сформульованих ідей та цінностей та становлять загрозу українській національній безпеці.

**Методи дослідження:** герменевтичний, історичний, порівняльний аналіз, контент-аналіз. Герменевтичний та історичний методи використано для аналізу історії діяльності РПЦ, напрацювання інтелектуальної історії та методів

дослідження історії філософської культури, аналізу змісту висловлювань та ідей, що дозволяє визначити системні зв'язки, підходи, проблеми. Методи порівняльного аналізу, контент-аналізу використано для вивчення висловлювань речників РПЦ та УПЦ (МП), вивчення вже відомих напрацювань, суспільних дискусій і конфліктів, що відбуваються довкола УПЦ (МП), опрацювання наукових публікацій та інформаційно-аналітичних матеріалів.

Окрім цього, дослідження спирається на вивчення «руського мира» як російської громадянської релігії, на застосування підходів в соціології релігії щодо поняття «громадянська релігія» та «політична релігія», а також на напрацювання в межах постколоніальних студій і досліджень націоналізмів (Nationalism Studies). Вони дозволяють встановити вплив досліджуваних ідей як способів поширення політичної влади, зміцнення конкретного політичного режиму, встановлення тієї чи іншої політичної структури, а також збереження російського колоніального імперіалізму.

**Гіпотеза дослідження:** РПЦ прямо та опосередковано через УПЦ (МП) активно намагається впливати на українське суспільство, політику органів державної влади України, репутацію України у світовому просторі, всіляко намагаючись наблизити поразку України та перемогу російської агресії. Хоча цей вплив, як показано вище, триває весь час незалежності України, його форми й методи змінюються, і особливо небезпечно змінилися останнім часом, оскільки дуже часто їхні маніпуляції лишаються непоміченими.

**Теоретичне значення результатів дослідження** полягає у Розширенні наукового розуміння релігійно-політичної природи «руського мира» як форми сучасної громадянської релігії; формуванні цілісної концепції взаємозв'язку між релігійними доктринами, публічною політикою Росії та національною безпекою України; актуалізації новітніх підходів до вивчення релігії в межах постколоніальних студій і теорій націоналізму.

**Практичне значення результатів дослідження** полягає у тому, що його результати можуть бути використані при розробці методичних рекомендацій фахівцями з міжнародних відносин, національної безпеки в освітньому процесі Національного університету “Острозька академія”, а також для державних

органів України щодо розпізнавання та нейтралізації деструктивного впливу РПЦ/УПЦ (МП); у підвищенні кваліфікації фахівців з безпеки, релігієзнавства, державного управління шляхом озброєння їх новими знаннями про механізми гібридного релігійного впливу; при розробці аналітичної бази для міждисциплінарного моніторингу релігійної ситуації в умовах воєнного та післявоєнного періоду.

За результатами кваліфікаційної роботи доповідалися та обговорювалися на Міжнародній науково-практичній конференції «Державно-конфесійні відносини в Україні: стан та виклики» (м. Київ, 5 грудня 2024 р.) та опубліковано тези доповіді у збірнику «Гуманітарний корпус», 54 випуск. Крім того, результати роботи доповідалися та обговорювалися на Міжнародній науковій конференції «Russia's War in Ukraine: Retrospective, Impact and Prospects» (м. Острог, 19 грудня 2024 р.), опубліковано тези доповідей у відповідному збірнику.

**Наукова новизна дослідження** полягає у тому, що:

запропоновано нову типологізацію дискурсів впливу (дискурс сили, права, миру) як гібридної стратегії адаптації РПЦ в умовах зміни політичного ландшафту;

в контексті національної безпеки РПЦ розглядається не лише як релігійна інституція, але і як елемент російської політичної системи, що реалізує функції громадянської релігії;

встановлено зв'язки між еволюцією релігійних ідей «русского мира» та сучасною практикою маніпуляцій свідомістю у політичному та публічному просторі України.

**Структура роботи.** Наукова робота складається зі вступу, трьох розділів, одинадцяти підрозділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 97 сторінок, обсяг роботи становить 91 сторінок. Список використаних джерел та літератури містить 58 найменувань.

## РОЗДІЛ 1

### ЕВОЛЮЦІЯ РОСІЙСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ ЯК РОСІЙСЬКОГО «МІНІСТЕРСТВА ДУХОВНИХ СПРАВ»: ВІД ІВАНА ГРОЗНОГО ДО ВЛАДІМІРА

#### 1.1. Послання Філофея та ідея «Третього Риму»

В історичному вимірі еволюцію РПЦ як російського «міністерства духовних справ» доцільно розглядати починаючи з послання Філофея. Це псковський монах, публіцист і мислитель, автор знаменитого послання до великого князя московського Василя III. Він сформулював ідею, яка отримала назву «Москва — Третій Рим». Саме Філофей свого часу сформулював ідею так званого «Третього Риму». У виголошеній Філофеєм фразі «Два Рима пали, третій стоїть, а четвертому не бути» під «Першим Римом» мається на увазі стародавній Рим, що занепав через єресь та падіння моралі. «Другим Римом» у посланні Філофея є Константинополь (Візантія), що впав у 1453 році під ударами Османської імперії. Тому «Третій Рим — Москва», що за словами Філофея, стала єдиним справжнім спадкоємцем православної віри та світової духовної влади.

Таке послання Філофея мало суттєве політичне та релігійне значення для московії. Це зумовлено тим, що висловлена ідея «Третього Риму» легітимізувала владу московських князів як захисників православ'я, заклала ідеологічну основу для самодержавства в московії, підкреслювала особливу місію москви — зберігати та примножувати істинну віру. Також ідея Філофея про «Третій Рим» мала глибокі наслідки для формування російської ідентичності, політики та релігійної доктрини, стала духовним підґрунтям для ідеї Москви як центру православного світу.

Міфологія старця Філофея Псковського стала знову дуже популярною. Оточена вона такою великою кількістю ворогів, що поряд з католиками згадуються меланхоліки (так Володимир Сорокін висміює російську ксенофобію у романі «День опричника») і різного роду люди. Це вже довели до абсурду.

Загалом кожен, хто не росіянин і не православний, – той ворог. Вороги народу – тепер у нас вороги Церкви. Внутрішніх ворогів також достатньо. Це ті, хто не перейнялися духом православ'я і насаджують у росії «руйнівні ліберальні цінності». Усі вороги демонізуються. Усі вони спрямовані на те, щоби зруйнувати Святу Русь (тобто, Радянську Русь).

Сином святих також переосмислюється. У зв'язку з новою пропагандою національної та релігійної зверхності імперії Серафима Саровського оголошують покровителем ядерної енергетики та «ядерного щита». Путін називає православ'я другим щитом Росії. Гумористи тут же починають говорити про ядерне православ'я. У храмі Христа Спасителя святкують 60-ліття атомної промисловості. Представників цієї індустрії нагороджують зображенням Серафима Саровського.

Святих поділяють за різними родами військ. У кожного роду є свої покровителі. Таким чином відбувається мілітаризація православ'я. Ідеологія «русского мира» сама по собі – це дуже регіональний продукт, його важко продати за межі руського світу. На глобальний ринок продаються лише окремі ідеологеми, на кшталт антифашизму, антиглобалізму чи традиціоналізму, але це вже трохи інша історія, ніж «русский мир». Важко сказати, чи є консервативні пастори якоїсь церкви в штаті Оклахома, членами «русского мира». За словами ідеолога «русского мира» П. Щедровицького, «русский мир» - це мережа великих і малих спільнот, що говорять російською та/або відчують свою єдність з великою російською культурою теж саме за словами патріарха Кирила, «русский мир» - це цивілізаційний простір, що поділяє спільну мову, православну віру та російські державно-політичні традиції. Тому в «русский мир» входять всі російськомовні, а всі пасивні знавці російської мови є його периферією [6].

Оскільки «руссіє» скрізь і всюди говорять російською, то це може стати ідеологією виправдання регіонального лідерства. Очевидно, що слабкість цієї концепції у її національній обмеженості – тільки «руссіє», тільки російська мова і тільки російська нація. Щоби посягати на всесвітнє панування, виникла потреба розширити концепцію «русского мира». Вона має стати такою «золотою

рибкою», яка б перетворила Росію у володарку морську. І даремно, що ця велич лише на папері та в пропаганді. Словами французького філософа Ж. Бодрійяра, ми маємо справу лише зі симулякрами, до яких належить міф Святої Русі.

Теорія Тойнбі, як і інші цивілізаційні концепції (М. Данилевський, О. Шпенглер, С. Гантінгтон та інших) є доброю основою для ідеології легітимації війни. Концепція цивілізацій передбачає, що буцімто відбувається таке собі зіткнення культур, війна на лінії цивілізацій. Російські ідеологи «руського мира» дуже люблять слово «цивілізація». Вони постійно говорять, мовляв, ми – «оплот» моральної цивілізації. Тепер Патріарх Кирило всюди говорить про «русскую цивілізацію». Часто вживається термін Тойнбі «суперетнос». Виявляється, росіяни – це не просто етнос, це духовна верства. А «русский мир» – це такий покров над світом, під яким збираються різні національності, тому в ядро «руського мира» записали і Україну, і Білорусь.

Висловлена ідея Філофеем про «третій Рим» показує історичну концепцію, сформульовану в посланнях ченця Філофея на початку XVI ст., згідно з якою після падіння Риму й Константинополя саме Москва має стати спадкоємцем істинного християнства — «останнім оплотом віри». У сучасному контексті ця ідея активно використовується як частина імперської ідеології, що просувається Російською православною церквою та державою.

Послання Філофея та ідея «Третього Риму» є пропедевтикою для побудови доктрини «руського миру». Доктрина «руського миру» обґрунтовує панування Кремля над «історичними землями» і претензії Кремля на владу, і головним маркером, ідентифікатором його є центральна ідея «Святої Росії». У межах цієї доктрини росія постає як головна святина і єдиний критерій [10].

Отже, сформульована Філофеем ідея «Москва третій Рим» на початку XVI століття, стала не лише релігійно-філософською доктриною, а й засадничим елементом російської імперської ідеології. Вона закріпила у свідомості московської еліти місію духовного спадкоємства Вселенського православ'я та особливу роль Москви як центру «істинної віри». Ця ідея стала фундаментом для легітимації самодержавства та побудови сакралізованої політичної влади, в якій

РПЦ функціонує як «міністерство духовних справ». У сучасному контексті ми спостерігаємо глибоку трансформацію цієї концепції в ідеологію «русского мира» — гібридного утворення, що поєднує релігійні, політичні та культурні компоненти й активно використовується Кремлем у стратегії зовнішньополітичної експансії. «Русский мир» більше не є суто релігійною парадигмою — це мережевий інструмент впливу, який прагне охопити світову російськомовну аудиторію, мімікуючи під духовні цінності й патріотизм. Його небезпека полягає в здатності до постійної адаптації, використання символів, сакралізованих образів та риторики для прикриття агресивних геополітичних амбіцій [4].

Мілітаризація релігії, сакралізація зброї, демонізація «іншого» як ворога Церкви та держави, — усе це є логічним продовженням історичної концепції, в якій Москва уявляється не просто столицею, а есхатологічним центром світу. Таким чином, Російська православна церква перестає бути лише духовною інституцією — вона перетворюється на важливий елемент державно-пропагандистського апарату, що формує світоглядну й ідеологічну базу сучасного російського реваншизму. Висловлена у XVI столітті ідея Філофея у XXI столітті стала інструментом глобалізованої політичної релігії [3], що прагне відновити імперію не лише територіально, а насамперед — у свідомості. Цей симулякр «Святої Русі» є не реальністю, а небезпечною ідеологічною конструкцією, що становить безпосередню загрозу для національної безпеки України та всього демократичного світу.

## **1.2. Синопис І. Гізеля: перетворення Московії на Росію і «переніс держави з Києва до Петербурга через Москву»**

Синопис Інокентія Гізеля, вперше опублікований у 1674 році в Києво-Печерській лаврі, є одним із найвпливовіших історичних творів XVII століття, що відіграв ключову роль у формуванні концепції «єдиної Русі» та легітимації переходу політичного центру від Києва до Москви, а згодом - до Петербурга.

Хоча авторство «Синопису» офіційно не підтверджене, більшість дослідників приписують його Інокентію Гізелю - архімандриту Києво-Печерської лаври, філософу та богослову, який відігравав значну роль у культурному та релігійному житті України того часу. Твір був створений у контексті посилення зв'язків між Київською митрополією та Московським царством після Переяславської ради 1654 року.

Після укладення Переяславської угоди 1654 року ідея спадкоємності київської спадщини набула нового значення. Богдан Хмельницький підняв її до рівня державно-правового дискурсу, де московський цар поставав не лише нащадком князів Володимира Великого та Ярослава Мудрого, а й законним спадкоємцем їхніх земель. Подібна концепція активно розвивалася в тогочасній публіцистиці та візуальному мистецтві. Так, у виданні «Меч духовний» Лазаря Барановича було вміщено гравюру, що символізує родове дерево, яке виростає з тіла князя Володимира. Це графічне зображення історики вважають першим візуальним утіленням ідеї генеалогічної спадкоємності між Рюриковичами та Романовими.

Інші автори, зокрема архімандрит Києво-Печерського монастиря Інокентій Гізель, у панегіриках на честь московських царів, а також у хроніці «Синопис», також послідовно просуvalи думку про Київ як про законну спадщину московських володарів. У Москві ця концепція знайшла відгук: вже на початку XVII століття Романови обґрунтовували свої претензії на престол як кровною спорідненістю з Рюриковичами. Відтак у 1650-х роках у московських колах почала переважати думка про необхідність прийняття під царську протекцію всього православного населення Речі Посполитої, включно з військом Запорозьким.

У 1658 році делегація Києво-Печерського монастиря прибула до Москви з часткою мощей князя Володимира. Московський правитель підтвердив ставропігію монастиря та визнав його майнові права. Також посли отримали щедрі дари, що свідчить про визнання московською стороною символічної ваги реліквій як підтвердження права царя на «київську спадщину». У документах

київських ієрархів того часу князі Володимир Великий та Ярослав Мудрий постають не лише як предки московських царів, а і як ідеальні християнські правителі, приклад яких мали наслідувати Романови. Останнім приписувалася місія поширення християнства та освіти на теренах православної Русі в умовах польсько-католицького тиску. Примітно, що в листах до Михаїла Федоровича підкреслювалася спадкоємність від князів Рюриковичів, тоді як у зверненнях до Олексія Михайловича вже фігурував його батько як головний взірець для наслідування.

У листі 1684 року до цариці Софії Олексіївни єпископ Лазар Баранович наголошував на обов'язку дотримання заповіту її батька царя Олексія, який, за словами ієрарха, був щедрим благодійником за життя і залишив приклад щедрості своїм нащадкам. Таким чином, у другій половині XVII століття ідея генеалогічної, духовної та політичної спадкоємності між Києвом і Москвою стала потужним інструментом легітимізації впливу московського царя на православні землі Речі Посполитої [39, с. 59-66].

У першій редакції «Синопису» ім'я московського царя Олексія Михайловича поставлено поряд з іменем князя Володимира Київського, що свідчило про його позиціонування як спадкоємця «благочестивої держави» Русі. Такий символічний жест засвідчував не лише визнання за московським самодержцем титулу православного монарха, а й спробу київських ієрархів апелювати до його підтримки в умовах конфлікту з Московською патріархією. Отже, твір мав функцію політико-церковного звернення, що мало на меті захист інституційної автономії Київської митрополії та нагадування про велич Києва як історичного й духовного центру.

Це сприяло формуванню «Синопису» як тексту, сприйманого в монастирсько-церковному середовищі не просто як історичний нарис, а як ідеологічний маніфест, що протистояв тенденціям знецінення київської спадщини. Архімандрит Інокентій Гізель, автор або принаймні укладач цього тексту, позиціював московського царя не стільки як володаря нової династії,

скільки як представника давньої київської традиції, з якою він був пов'язаний династично, попри правління в іншій державі.

У межах цієї концепції Київ виступав сакральним осередком, носієм історичної глибини та легітимності, а москва – як місто з пізнішим і менш значущим походженням. Це підкреслюється у главі «О наречении Москвы», де вказано, що москва, на відміну від Києва, мала незначне походження й до певного часу залишалась другорядним поселенням. Хоча згодом її теж названо «богоспасаємим градом», цей титул не нівелює історичну першорядність Києва. Подібні епітети стосувалися й інших міст, таких як Козелець, що вказує на риторичну формальність означення, на відміну від Києва, який у «Синописі» поставав як унікальний історико-культурний центр [45].

Саме ідеологія “русского міра” оголосила себе єдиною спадкоємницею Київської Русі, що нібито реалізовано ще з XVII століття – із “Синописом” Інокентія Гізеля, який обґрунтовував ідею перетворення Московії на Росію, а далі – “перенесення держави з Києва до Петербурга через Москву. Центральною ідеєю «Синопису» є концепція трансляції державності Русі, яка передбачає перенесення політичного та духовного центру від Києва до Москви. Автор стверджує, що після занепаду Київської Русі її спадщина була перейнята Володимиром-на-Клязьмі, а згодом – москвою. москва постає як законний наступник Києва, а московські царі – як прямі спадкоємці київських князів.

«Синопис» Інокентія Гізеля став одним із ключових джерел, що заклало ідеологічні підвалини російського претензійного наративу щодо спадкоємності Київської Русі. Через концепцію трансляції державності Русі — «перенесення держави з Києва до Петербурга через Москву» — московська ідеологія поступово привласнила київську спадщину, обґрунтовуючи свою історичну, духовну та політичну легітимність. У центрі цього наративу — утвердження Москви як «законного наступника» Києва, а московських царів — як спадкоємців князів Володимира та Ярослава. Така концепція активно формувалася в XVII ст. через тексти, листи, гравюри й богословську

публіцистику, покликану підкріпити символічну вищість Москви, водночас підкорюючи її історичному авторитету Києва.

Проте ця символічна спадкоємність була не лише актом пам'яті чи духовної єдності — вона стала основою ідеології, яка в ХХІ столітті постала в обличчі «русского мира». Ця ідеологія, витлумачена з хибної спадкоємності, трансформувалася у форму агресивного геополітичного експансіонізму, що обґрунтовує сучасну війну Росії проти України через ідеї духовної опіки, месіанства та «священної місії». «Русский мир» виправдовує насильство мовою релігії, видає імперські амбіції за миротворчу місію, а самозвану любов — за прелюдію до окупації. Саме тому необхідність критичного переосмислення змісту «Синопису» і подібних джерел набуває першочергового значення: вони стали частиною інформаційного та ідеологічного ґрунту, на якому було збудовано сучасну антиукраїнську агресію.

Варто відзначити колосальну роль саме українських, київських, козацько-гетьманських авторів і діячів у витворенні цієї доктрини «переносу імперії» (*translatio imperii*) з Києва до Москви (далі до Петербургу). Це є одне з найтрагічніших, найвразливіших моментів української історії. Окрім того, що Русь — є рідне і близьке слово для українців (аж до ХХ ст.), за яке наші предки проливали кров, саме діячі Козацької Держави зробили все, щоб полегшити Москві витворення ідеологічної основи того, що є доктриною «русского мира». РПЦ і РФ активно використовують це — як і взагалі, руську, православну та козацьку складову української ідентичності як гачок для підчеплення українців і їхнього використання в своїх цілях.

Спростувати це, втім, можна наступними тезами:

- 1) православна симпатія до «єдиновірного православного царя» не є якимось унікальним явищем. Це типове для всієї Європи явище конфесіоналізму (ототожнення політичного та релігійного), що відбувалося в часи Реформації та наступних релігійних воєн XVI-XVII ст., коли єдиновірність була важливіша за етнічну і політичну належність, а французи і німці разом з своїми єдиновірцями радо вбивали французів та німців. Саме Реформація та пізніша Контрреформація

породили процеси насильницької «католицизації» православної Русі-України, що спричинило до того, що православні русини шукали допомоги ззовні;

2) симпатія до «православного царя» породжувалася такою специфічною проблемою православного світу – цей світ традиційно спирався на політичне покровительство Східної Римської імперії (некоректно названої Візантією) і її імператора. Після падіння Константинополя православний світ страждав від відсутності такого високого політичного покровительства. Саме тому православні з усіх земель заглядалися на московського царя, який єдиний був суверенним володарем серед усіх православних. В умовах, коли в Речі Посполитій православ'я було перетворено на переслідувану секту, православні діячі не могли не дивитись на Москву. Але слід зауважити, що також увага зверталася на православних господарів Молдови і Валахії, на відносно незалежну Чорногорію;

3) серед православних Речі Посполитої не було одностайності стосовно вибору союзу з Московією. Велика частина православних вважала, що вони повинні добитися своїх прав і залишатися громадянами Речі Посполитої. До таких належав, зокрема, митр. Київський Сильвестр Косів, який урочисто вітав Хмельницького в 1649 р.;

4) абсолютна більшість православних, особливо духовенства, виступали за незалежну Київську митрополію під омофором Константинопольського патріарха. Прибічники переходу під владу МП були в абсолютній меншості. Саме тому авантюра 1686 р., коли Москва фактично купила у Константинополя Київську митрополію, не зустріла захвату ані в Києві, ані у Константинополі. Не варто забувати і те, що під владою Київської митрополії не знаходилися землі Кримського ханства (Готська митрополія), Буковини і Закарпаття, які залишалися під владою Константинополя;

5) ідея союзу з Москвою не була єдиною серед козацької еліти. Значна частина виступала проти союзу з Москвою за союз з Кримом і Османською імперією (І. Богун), менша частина (І. Виговський і Ю. Немирич) за примирення і відновлення Речі Посполитої (див. Гадяцький трактат). Після віроломних

нападів Москви у 1658-1661 рр., ця опозиція перейшла у табори, що боролися за інші проекти Козацької держави (протурецьку і пропольську). Це означає, що з точки зору репрезентативності, промосковська Гетьманщина представляла не всю Козацьку Україну, якою вона була в часи Богдана, а лише 1/3, в кращому разі. Тим не менш, ідеологічно, саме промосковська Гетьманщина мала пріоритет, насамперед тим, що вона контролювала Запоріжжя і представляла православ'я;

6) хоча тема та ідея Русі була святою для козацького періоду України, слід відзначити, що бачення Русі в козацьких авторів (в тому числі Гізеля, авторів літописів тощо) різко відрізнялось від московського. Ця відмінність добре представлена у поемі «Разговор Великороссии и Малороссии» генерального писаря С. Дідовича в 1762 р.

### **1.3. Знищення патріархії і встановлення «міністерства духовних справ»: Святійший Синод російської імперії**

Після смерті патріарха Адріана в 1700 році, Петро I вирішив не призначати нового патріарха, а замість цього створити колегіальний орган управління Церквою. У 1721 році було офіційно засновано Святійший правлячий синод, який замінив патріарха як вищу церковну інстанцію. Це рішення було частиною ширших реформ, спрямованих на централізацію влади та підпорядкування Церкви державі. Святійший синод складався з архієреїв та інших представників духовенства, призначених імператором. Головою Синоду був обер-прокурор - світський чиновник, який представляв інтереси імператора і мав значний вплив на церковні справи.

Синод виконував такі функції: контроль за чистотою віровчення та богослужіння; призначення єпископів та інших церковних посадовців; нагляд за духовною освітою та церковними навчальними закладами; цензура духовної літератури; розгляд шлюбно-розлучних справ та інших церковних судових питань.

Обер-прокурор був ключовою фігурою в системі синодального управління.

Він мав право призупиняти рішення Синоду, які суперечили державним законам, та доповідати про них імператору. З часом роль обер-прокурора зросла, і він фактично став міністром у справах Церкви, що свідчить про посилення контролю держави над церковним життям.

Під керівництвом Синоду в Російській імперії було створено мережу духовних навчальних закладів, зокрема семінарій та академій. Це сприяло підвищенню рівня освіти серед духовенства та поширенню православної віри серед населення. Однак надмірна бюрократизація та контроль з боку держави призвели до формалізації церковного життя та зниження духовного авторитету Церкви.

Синодальна система управління Церквою зазнавала критики з боку духовенства та інтелігенції. Зокрема, святитель Ігнатій Брянчанінов зазначав, що Російська Церква втратила зв'язок із Вселенською Церквою та схилилася до протестантизму та атеїзму. Це свідчить про глибоку кризу церковного життя в умовах державного контролю.

Після Лютневої революції 1917 року та падіння монархії Святійший синод був ліквідований. У 1917 році було відновлено патріаршество, і патріарх Тихон став главою Російської Православної Церкви. Це ознаменувало повернення до традиційної форми церковного управління та спробу відновити духовну автономію Церкви.

Відповідно до царських та синодальних указів священики відправляли панахиди по найвидатніших учених та поетах імперії. Оскільки таких «світських» богослужінь ставало все більше, то згідно зі спеціальним синодальним розпорядженням від 1883 р. священикам наказувалося утримуватися від улесливих слів щодо суспільних діячів. Причиною такого розпорядження стала недостатня підготовка багатьох духівників для проголошення політизованих проповідей. Уже навіть Священний Синод розпочав турбуватися про регламентацію процесу перетворення священиків у політичних агітаторів. Залучали священнослужителів і до боротьби з різними антидержавними ідеями. Відразу в декількох номерах єпархіального часопису

були розміщені статті, де різко засуджувалося новий економічно-політичний устрій, який активно поширювався на територіях Російської імперії. Православна церква в Російській імперії, окрім духовного та морального виховання, реєструвала церковний шлюб, як акт цивільного стану, здійснювала духовне судочинство із сімейних справ. Цивільне законодавство не обмежувалося посиленням впливу на виконання пастирських функцій духовенством Почаївського монастиря. Розпорядження влади різних рівнів наділяли священників чималою кількістю обов'язків, споріднених і чиновницькими або й зовсім чиновницькими. Коло обов'язків православних священників в судових установах було значно ширшим. Вони виконували у судах особливі функції, до яких належало, наприклад, схиляння до визнання своєї провини особливо небезпечними злочинцями та особами, котрі вперто відмовлялися її визнати. Для цього в консисторії вимагали здібних та досвідчених священників, які мали бути ще й хорошими психологами. Чималих знань та здібностей вимагала й посада духовних слідчих в особливо важливих справах, до яких відносилися злочини скоєні служителями церкви. Значна кількість духівників була охоплена депутатством при судах. Там вони контролювали хід судових справ за участю церковних осіб і подавали єпархіальному начальству звіти про свою діяльність. Проте самі священнослужителі, не ставилося прихильно до таких обов'язків. Архівні матеріали свідчать про часті випадки відмови духівників від депутатства. Так, ігумен Почаївської Свято-Успенської лаври Давидов вимагав від керівництва монастиря видачі йому матеріальної винагороди за «депутатскую роботу», у разі негативної відповіді, він погрожував від неї відмовитися [18, с. 36-38].

Після приєднання Київської митрополії до Московського патріархату в 1686 році Українська православна церква втратила автономію й потрапила під прямий контроль російської імперської влади. Незважаючи на українське походження ієрархів, вони підпорядковувалися Синоду РПЦ та уніфікували церковне життя за московськими стандартами. Згодом було скасовано виборність єпископів і митрополитів, а кандидатів призначав Синод за погодженням імператора. У 1721 році Петро I створив Святійший Синод як державний орган

керування церквою, фактично підпорядкувавши її державі. Київську митрополію перетворено на звичайну єпархію, її старі права й вольності скасовано. Синод переслідував українських ієрархів, які не підтримували самодержавство, і здійснював ротацію кадрів із метою русифікації [20].

Попри це, освічене українське духовенство залишалося впливовим — українці обіймали чільні посади в імперській церкві, але з середини XVIII ст. почали втрачати позиції. Із другої половини XVIII ст. в українських парафіях домінували росіяни або зросійщені українці. Богослужіння та проповіді українською мовою заборонялися, у храмах впроваджували російську мову, символіку й стиль. У XIX столітті процес русифікації церкви пришвидшився: українське духовенство замінювалося російським, церква стала інструментом державної русифікації, зокрема на щойно приєднаних землях. Знищення Запорозької Січі, заборона української мови в церкві та усунення культурної спадщини гетьманщини були частиною політики формування з України «Малоросії» [29, с. 21-28].

Святійший правлячий синод був інструментом державного контролю над Церквою в Російській імперії. Хоча він сприяв розвитку духовної освіти та централізації церковного управління, надмірна залежність від держави призвела до формалізації церковного життя та втрати духовної автономії. Ліквідація Синоду та відновлення патріаршества стали спробою повернути Церкві її традиційну роль у суспільстві та відновити її духовний авторитет.

З часів Петра I РПЦ не мала свого предстоятеля, за рішенням імператора церквою керував так званим Святійший Синод, членів якого призначав цар. Від ліквідації патріаршества Петром I до повного включення Російської православної церкви в систему радянського державного апарату, історія РПЦ демонструє послідовну трансформацію з духовної інституції на орган влади, зручний для контролю суспільства. Через інструмент Святійшого Синоду царська влада підпорядковувала Церкву державі, перетворивши її на «міністерство духовних справ», а радянський режим лише поглибив цю тенденцію, остаточно вмонтувавши РПЦ у систему спецслужб, пропаганди й зовнішньої розвідки. У XXI столітті РПЦ МП стала не лише інструментом внутрішнього контролю, а й

основним ідеологічним провідником концепції «руського мира» - псевдорелігійної, агресивно-політичної доктрини, що сакралізує імперіалізм, території, війну, армію і саму державу [20].

Із симфонії Церкви та держави в російській традиції виросла система, у якій релігія стала засобом мобілізації, ідеологічної маніпуляції та прикриття зовнішньої агресії. Церковні ієрархи, замість виконання пастирської місії, виступають у ролі пропагандистів, а віряни — дедалі частіше сприймають церкву як сервісну інституцію, байдужу до сутнісних християнських цінностей. Сакралізація війни, ідея духовної «святої місії» Росії та претензії на канонічну владу над іншими народами - усе це є свідченням глибокої девальвації віри як такої. Відтак «русский мир» - це не про православ'я, а про політичний контроль, імперський реваншизм і світоглядну маніпуляцію, яка становить пряму загрозу як Україні, так і глобальній безпеці [1].

#### **1.4. Від сталіна до путіна: сучасна історія російської православної церкви**

Більшовицький режим, встановлений 1917 р. відкидав усе, що могло входити до поняття релігії, не бачив майбутнього для будь яких релігійних організацій, сприймав служителів культу як беззаперечних ворогів, а відтак відверто проводив курс на їх фізичне знищення (Ленін: опіум для народу, роль духовної сивухи, розстріляйте якнайбільше попів). У 1917 р. вперше за 200 років було обрано московського патріарха — Тихона, який виступив проти більшовицької влади. У 1917 р. РПЦ очолив патріарх Тихон, який відверто засудив дії більшовицької влади й не бажав з нею співробітничати. Але поступово у середовищі РПЦ виникла група «оновленців», яка схилилася до співробітництва з радвладою. У 1923 р. її прихильники відсторонили від керівництва РПЦ Тихона, відправивши його під арешт у Донський монастир, де він помер у 1925 р й обрали своїм керівником митрополита Сергія (Старгородського). У 1927 р. Сергій, встановивши контакти з ОДПУ (колишня

ЧК) й заручившись його підтримкою, закликав вірян до визнання й співпраці з радвладою. Зверніть увагу: вже тоді місточком комунікації РПЦ з владою стало ОДПУ.

У відповідь супротивники оновленців пішли у підпілля, заснувавши катакомбну церкву. Відтак у РПЦ відбувся розкол на 2 угруповання РПЦ: катакомбну (заборонена 1957 р) й нині діючу РПЦ.

В умовах великого терору 30-х років РПЦ була фактично розгромленою й існувала майже умовно. Можливо війна з Німеччиною загальмувала процес її остаточного знищення. На початку 1940-х років вона була фактично розгромлена й існувала майже умовно. Ситуація змінилася у 1943 р., коли вночі на 5 вересня на зустріч зі Сталіним були викликані три з чотирьох ієрархів, що залишилися на волі: митрополити Сергій, Алексій і Миколай [25].

Сталін спитав у переляканих ієрархів, мовляв, як справи й чим він може допомогти церкві. Відповідь була проста: прохання провести собор для обрання нового патріарха – на це ієрархи запросили місяць. Сталін дав їм на підготовку 3 дні, спитавши: «Чому у вас немає кадрів, куди вони подівалися?». Сталін повідомив митрополитам, що віднині справами церкви буде опікуватися Рада у справах РПЦ на чолі з полковником НКВС Георгієм Карповим, відомим як керівник масових арештів і розстрілів духовенства. Карпов, пізніше генерал-лейтенант КДБ, за своєю роллю нагадував обер-прокурора Синоду імперських часів, але з тією різницею, що він був атеїстом із органів держбезпеки, завданням якого було не опікуватися Церквою, а сприяти її контролю, розкладу та придушенню залишків самостійності.

Зі Сталіним було особисто обговорено майбутній титул предстоятеля РПЦ: Патріарх московський і всія Русі. Церковний Помісний Собор дійсно пройшов через 3 дні, 8 вересня 1943 р. (його учасників агенти НКВС звозили літаками з таборів і тюрем), на ньому було обрано Священий Синод й одноголосно відкритим голосуванням за одного кандидата обрали нового патріарха – Сергія. Так пізніше були «обрані» й наступні патріархи РПЦ.

Після проведеного «собору» відбулося формування організаційної

структури РПЦ та активізація її діяльності: в СРСР було відкрито 2 духовні академії, 8 семінарій, почав знову видаватися «Журнал Московської Патріархії», на державному рівні було припинено антирелігійну пропаганду. Знову запрацювали 22 тисячі православних храмів (переважно це були храми, відкриті при німцях під час окупації), почали діяти 103 православних монастиря (в основному, на західних територіях приєднаних у 1939-1940 рр.).

Після смерті в 1944 р. очільника РПЦ Сергія, новий Собор, за наказом Сталіна обрав наступним патріархом Алексія I, й на соборі вже було повністю ліквідовано останні залишки церковного самоврядування та встановлено централізовану систему державного управління церквою. Склалася практика, коли фактично усі претенденти на церковні посади попередньо відбиралися партійними інстанціями та органами держбезпеки з числа перевірених кандидатів, що співпрацювали або зобов'язувалися співпрацювати з НКВС-КДБ.

Церква стала органічною частиною партійно-державної системи з повним підпорядкуванням верховній владі. Причому мова вже йшла не про співпрацю, а про повне включення Церкви в державну систему як структуру зовнішньої й внутрішньої пропаганди й тотального нагляду за населенням.

Неписаним законом стало співробітництво ієрархів із НКВС-КДБ. Наприклад: Алексій II (Редигер) – агент «Дроздов», Кирил (Гундяєв) – агент «Михайлов», Філарет (Денисенко) – агент «Антонов».

Вже за часів Сталіна у 1946 році у структурі РПЦ було створено спеціальний орган – Відділ зовнішніх церковних зв'язків (ВЗЦЗ). Враховуючи що, сфера повноважень ВЗЦЗ поширювалася за межі СРСР, ще з тих часів, він став осередком закордонної діяльності радянської агентури, що діяла під релігійним прикриттям [21, 22].

На основі описаного вище можна виокремити основні періоди історії РПЦ, післяреволюційний період (патріарх Тихон та його опір більшовицькій владі, поява «оновленців» та початок співпраці з радянською владою, розкол РПЦ і виникнення катакомбної церкви); сталінський період (фактичне знищення РПЦ у 1930-х, раптова легалізація і відродження РПЦ в 1943 році за ініціативи

Сталіна, роль НКВС-КДБ у створенні й контролі РПЦ, зокрема через постать Георгія Карпова, інтеграція РПЦ в систему радянської пропаганди і держнагляду); повоєнний і радянський період (установлення централізованої й підконтрольної системи керування Церквою, спецслужби, агентура у діяльності вищих церковних ієрархів); путінський період (ідеологія «русского мира» як новітній концепт, що поєднує релігію, політику, етнічність і мову, легітимація зовнішньополітичної експансії рф, встановлення зв'язків між патріархією та державою в рамках новітнього російського консерватизму).

Отож, РПЦ з початку ХХ століття втратила автономність і перетворилася на інструмент державної ідеології. Ключовим переломним моментом стала зустріч ієрархів із Й. Сталіним у 1943 році, яка ознаменувала фактичне відродження церкви у новій, цілком контрольованій державою формі. У період після Другої світової війни роль РПЦ дедалі більше зміщувалася у бік виконання функцій зовнішньополітичного інструмента СРСР: під прикриттям релігійної дипломатії діяли агентурні мережі, а священнослужителі нерідко були завербовані органами КДБ. В умовах сталінського й подальшого постсталінського режиму церква повністю втратила самостійність, а призначення церковних лідерів стало справою держбезпеки. У пострадянський період РПЦ не повернулася до автономної позиції, а навпаки – поглибила симбіоз із новою владою. За правління в. путіна вона отримала новий імперський ідеологічний зміст, ставши релігійним стовпом концепції «русского мира». Ця ідеологема, сформульована як поєднання російської мови, культури, державності та «російськомовної діаспори», набула функцій інструмента не лише культурної, а й геополітичної експансії. Сучасна РПЦ, очолювана патріархом Кирилом, дедалі активніше обслуговує потреби кремлівського режиму, легітимізує його дії, виправдовує агресивну зовнішню політику та репресії всередині країни. Релігійна риторика, що апелює до «традиційних цінностей», використовується для протиставлення «духовної Росії» й «аморального Заходу». Тому в сучасному вимірі РПЦ постає не як інституція, що веде вірян до духовного очищення чи соціальної гармонії, а як складова державного апарату, що виконує функції

легітимізації режиму, пропаганди, контролю, а іноді - і м'якої сили для здійснення політичного впливу на пострадянському просторі та за його межами. [2] Відповідно, її історія від сталіна до путіна є прикладом трансформації релігійної інституції в інструмент авторитарної влади.

Щоб у різних країнах створити такі собі bastiони русского світу, нового вчення і щоби через них агенти ФСБ могли працювати зі свідомістю місцевого населення. Важливо було створити мережу, через яку «русский мир» починає проповідувати релігійне, культурне та мовне вчення. Цей світогляд об'єднує всіх людей, які говорять російською мовою і належать до так званої «русської культури».

Історія створення так званого «русского миру» стала базисом для розробки концепції РПЦ. Загалом, «русским миром» є, за визначенням науковців, суб'єктна єдність, насамперед, політичних еліт, політичного та символічного капіталу, ідентичності, що формує всеохопний, універсальний і глобальний проект, який має на меті підтримання і поширення влади і могутності росії як політичного суб'єкта, та доктрину, що забезпечує його ідеологічну легітимацію» [24]. Цей проект і доктрина мають різні види: православний релігійний проект (представлений як у річищі релігійної історіософії слов'янофілів, так і в програмних промовах патр. Кирила); етнонаціоналістичний проект (вужче значення, що охоплює спільноту всіх, хто причетний до російської мови та культури); глобально-ідеологічні проекти (радянський соціалістичний – хоча історія останнього є окремим цікавим предметом. адже у 1920 – першій половині 1930-х років радянський глобалістський проект усесвітньої соціалістичної революції та створення «земшарной коммуны», де радянська росія поставала локомотивом революції, пізніше трансформується, особливо після другої світової, у концепцію обраного радянського народу, осередком якого був російський народ, який мав всесвітньо-історичну місію, а історія кожного і всіх народів срср зображувалася окремо від загальної всесвітньої історії, акцентуючи, що в локальних особливих умовах відбувався незалежний процес розвитку і становлення діалектичного матеріалізму та визвольної (класової і національної)

боротьби. це афористично можна назвати переходом від інтернаціонал-соціалізму до радянського націонал-соціалізму, тобто такого соціалізму, що постулює існування окремої особливої радянської нації). Підвидом такого глобального проекту РМ у наш час є ідеологія консерватизму, що відверто проголошується нинішнім президентом рф як ідеологічний принцип рф на протиставлення до ліберальних цінностей, та підтримується по всьому світу, у вигляді як релігійних консерваторів, так і євроскептичних націоналістів [14, с. 16-31].

В. Путіним запропоновано таку формулу «русского мира»: російська культура + російська держава + російський етнос + російська мова + російськомовна діаспора закордоння = русский мир. У такому вигляді з 2007 р. концепт русского мира стає ідеологічною підвалиною путінського режиму і наріжним каменем зовнішньої політики Російської Федерації на пострадянському просторі та, ширше, у сфері впливу занепаłego СРСР. Російські інтелектуали в цілому з ентузіазмом підтримали курс, достеменно не розуміючи, який сенс російська влада вкладає у поняття русский мир, що трактувалося доволі широко, як певна культурно-цивілізаційна спільнота, сформована на добровільній основі завдяки інтегруючій моці російської культури й мови. Наприкінці 2010-х рр. ідеологема русского мира посідає своє сучасне місце в політичній риториці Кремля, спрямованій проти умовного зовнішнього ворога, яким, залежно від обставин може виявитися будь-яка країна світу. В посланні президента Федеральним зборам 2012 р. йшлося вже про таке: «росія впродовж віків розвивалася як ... держава-цивілізація, з'єднана російським народом, російською мовою і російською культурою ... які нас єднають і не дають розчинитися в цьому багатоманітному світі. Для планети ми, незалежно від нашої етнічної приналежності, були й лишаємося єдиним народом». У прагненні консолідувати російськомовну діаспору за межами рф в. путін ініціював розробку Федеральними зборами механізму спрощеного набуття громадянства рф для осіб, які вважають себе спадкоємцями підданих Російської імперії та

громадян СРСР. Паралельно ставилося завдання посилити гуманітарну, інформаційну та культурну експансію Росії на глобальному рівні [16].

Під час активної фази російського наступу на українську державність ключову роль відіграла ідеологія «руського мира», яка з концептуальних побудов була інструменталізована вищим керівництвом РФ у межах реалізації стратегії формування багатопольярного світового порядку [9]. Від початку подій, відомих як «Русская весна», ця доктрина стала наріжним каменем як військового, так і інформаційного протистояння між Росією та Україною [7]. За фасадом публічних фігур та медійних заяв ховалася цілеспрямована політика руйнування української ідентичності: замість визнання самостійного українського національного простору пропонувалася модель триєдиного «руського мира», що передбачає ліквідацію української державності та поглинання українського світу, існування якого офіційна Москва відкрито заперечує [47, с. 40-43].

## РОЗДІЛ 2

### ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ РОСІЙСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ НА УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: ІДЕЇ, ЦІННОСТІ, МАНІПУЛЯЦІЇ

#### 2.1. Міф про «святую триєдину Русь»

Історія РПЦ формувалася на основі двох міфів – про браті народи та про тисячолітню історію Росії-Русі та неперервну генеалогію від Володимира до Володимира. Базовою ідеологемою російської пропаганди є міф «православ'я – основа російської ідентичності», оскільки, по-перше, із цієї тези за допомоги вправних смислових маніпуляцій виводиться більшість інших ідеологем, по-друге, це міф тлумачиться та використовується самими російськими ідеологами неймовірно різнопланово та у найрізноманітніших контекстах, зокрема соціальному, політичному, культурному, геополітичному, і, що досить резонно, далеко не першою чергою, в релігійному контексті. У тезі «православ'я – основа російської ідентичності» відбувається свідомо підміна понять, а саме: під православ'ям розуміється не сповідування християнської віри в межах догматичних постанов семи Вселенських Соборів, Святого Письма та вчення отців Церкви, а певна ідеологема, догматом якої є передусім сповідування російського патріотизму а моралісність громадянина на благо держави [23, с. 3-13].

Побудова РПЦ базувалася на ідеології про спільну історичну долю трьох народів, про формування спільного культурного коду, про фундаментально-іманентні особливості спільної культури на противагу бездуховності культури Заходу; про близькість духовних прагнень, соціально-моральних імперативів [23, с. 3-13].

Концепція «трьох братніх народів» вибудовується за імперською логікою, яка маскує домінування під виглядом «єдності». Єдиний народ - «руській», що вбирає в себе всіх інших: білорусів і українців розглядають як «регіональні варіанти» меншої ваги. Інші народи - «малороси» та білоруси - трактуються як

неспроможні до самостійного розвитку, схильні до «зради» й деструктивних поривів до незалежності. Ця тріада нав'язується як основа «святої Русі» - сакралізованої імперської єдності, де різноманіття скасовується на користь централізації. Месіанську роль приписують виключно росіянам: вони вважаються єдиними носіями історичної місії, а тому мають «опікуватися» молодшими братами — насправді контролювати й підкорювати. Інші народи, які протестують проти російської гегемонії, зображаються як «небезпечні» - їм приписують агресію, навіть плани «геноциду», тоді як їхній спротив насправді є відповіддю на репресії. Будь-яка спроба вийти з-під контролю вважається зрадою, що, згідно з цією логікою, повинна бути жорстко придушена - навіть кров'ю [23, с. 3-13].

У риториці російської імперської ідеології поняття обов'язку спотворене: його суть зводиться до демонстрації зверхності та псевдобогообраності. Усі позитивні якості - сила, духовна місія, «право на владу» - приписуються «великоросам», тоді як негатив - репресії, голод, війни - перекладаються на самі жертви. Українцям і білорусам нав'язується образ винуватців власних трагедій. У такому дискурсі колонізація постає як «порятунок», а опір трактується як ворожнеча проти Божої волі та історичної правди.

Другим базовим аргументом московії є міф про тисячолітню історію Росії - Русі та неперервну генеалогію від Володимира до Володимира. Православ'я в уявленні російської ідеології постає як фундамент національної ідентичності. У промові президента рф в. путін відзначено, що саме православна традиція нібито надала Росії «тисячолітню історію», звернулась до внутрішнього світу людини - її совісті, душі, - закликаючи до милосердя, добра і любові [18].

Ця теза є частиною ширшого наративу, згідно з яким православ'я виступає джерелом культурно-історичної спадкоємності та духовної єдності. Російські ідеологи стверджують, що культурно-символічний код російської ідентичності побудований на зверненні до минулого, спирається на історичні традиції та символи, які апелюють до базових людських потреб, насамперед до потреби у виживанні. Тому звернення до історичної пам'яті, до традиційних цінностей,

релігійних обрядів та символів формує той світоглядний фундамент, на якому вибудовується концепція «російської православної ідеології». Саме вона дозволяє інтерпретувати історію Росії як безперервну та цілісну тисячолітню традицію, що нібито не зазнає змін, незважаючи на трансформації політичного устрою, ідеологічних напрямів чи геополітичного становища [23, с. 3-13].

Творення доктрини РПЦ передбачало такі техніки, як: етнонаціоналістична акцентуація, яка виявляється через апеляцію до етномовного складу населення (наприклад, до "русскоязычных соотечественников"); релігійно-конфесійна риторика, що зосереджується на православній ідентичності як маркері культурної спорідненості; історичний легітимізм, який реалізується через посилення на спадщину Київської Русі як нібито спільного джерела державності; расово орієнтований етнонаціоналізм, де акцент робиться на "триєдиному" слов'янстві – росіянах, білорусах і українцях – як частинах єдиного етнічного цілого; риторика спільного історичного проживання з неслов'янськими народами, у якій росія виступає в ролі "захисника" або "старшого брата"; маніпуляція колективною пам'яттю про Другу світову війну, базована на міфологізованому протиставленні Добра і Зла, що дозволяє здійснювати стигматизацію опонентів через ярлики "фашистів", "бандерівців", "націоналістів", що формує образ ворога та легітимізує агресивну політику; ототожнення РМ з простором цивілізації; доктрина особливої цивілізації «Євразії», що має об'єднати всі народи Північної Євразії; різке протиставлення Росії Заходові (релігійне чи класове); глобальна апеляція до всесвітнього значення російської літератури, культури, мови [14, с. 15-30].

Дослідники виокремлюють шість догматів сучасної російської громадянської релігії «русского міра»: мілленаризм і культ державності (розгляд Росії як вічної й тисячолітньої держави, суб'єкта історії, легітимної влади та її спадкоємності, сакралізація російської держави); ототожнення Русі та Росії (вони виступають єдиними (або головними) спадкоємцями Київської Русі; наративізація поняття «Русь»); месіанізм (утвердження ідеї пр. націленість росії «особливою місією» - бути хранителем святості, Катехоном, що протистоїть

світовому злу; популяризація міфу про «російську душу», «унікальну культуру», що підсилює уявлення про духовну винятковість Росії; маніхейська (дуалістична) картина світу, за якою світ поділено на Добро (росія) і Зло (Захід та його союзники), росія - «фортеця» у боротьбі з гріхом, злом, хаосом; культ «Великої Вітчизняної війни» як сакральної події й відліку сучасної ідентичності, зображення росії як рятівника людства і цивілізації; імперський гегельянський історизм (поділ народів на «суб'єктів» (великі імперії) і «об'єктів» (залежні нації)); росія як «велика Цивілізація» мислиться в категоріях надетнічної імперії з глобальною місією, а «русский мир» позиціонується як альтернатива західному глобалізму, що прагне переформатування світового порядку [13, с. 3-31] [15].

Отже, історія та ідеологія РПЦ формуються на основі двох ключових міфів - про «братні народи» та про «тисячолітню Росію-Русь», які, інтегруючись у дискурс «русского миру», трансформують православ'я із системи релігійних переконань у політичну ідеологему, що сакралізує імперське минуле, легітимізує сучасну агресивну політику й нав'язує месіанську роль росії як єдиного спадкоємця Київської Русі, виключаючи з цього наративу українців і білорусів та позбавляючи їх права на власну ідентичність.

## **2.2. Ідея «канонічної території» в контексті православної еклезіології**

У православній еклезіології поняття «канонічної території» відіграє ключову роль у визначенні меж церковної юрисдикції. Цей термін відображає історично сформоване уявлення про те, що кожна автокефальна Церква має право на незалежне пастирське служіння в межах певної географічної території, відповідно до канонічних норм і традицій. Проте на практиці, особливо в сучасних геополітичних умовах, це поняття набуває політичного забарвлення і використовується для легітимації церковної експансії.

У класичному розумінні канонічна територія ґрунтується на рішеннях Вселенських соборів і священних канонів, згідно з якими жоден єпископ не має права втручатися у справи іншої єпархії без дозволу (34 апостольське правило).

Візантійська традиція визнавала юрисдикцію автокефальних Церков, що базувалась на історичному, етнічному та територіальному принципах. Константинопольський патріархат як «перший серед рівних» відігравав координаційну роль у вирішенні міжцерковних суперечок, особливо в межах православної діаспори.

Російська Православна Церква, починаючи з початку XXI століття, активно просуває доктрину «русского міра», яка передбачає сакралізацію простору, що виходить за межі РФ, включаючи Україну, Білорусь, Молдову, Казахстан та інші пострадянські держави. Ця концепція набуває характеру квазірелігійної ідеології, у якій канонічна територія трактується як «історична зона духовного впливу» РПЦ. Патріарх Кирил неодноразово заявляв про унікальну духовну єдність «святої Русі», що включає Київ як її духовне джерело.

Після початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну у 2022 році, Українська Православна Церква (Московського патріархату) оголосила про зміну статуту, прагнучи продемонструвати незалежність від РПЦ. Проте численні елементи підпорядкування залишилися чинними: поминання патріарха Кирила, кадрова політика, звернення до Москви з юрисдикційних питань. Водночас ПЦУ, яка отримала томос про автокефалію від Вселенського патріархату у 2019 році, користується широкою підтримкою в суспільстві та державі, незважаючи на складнощі в міжнародному визнанні [33].

Спроба подолати розділення, як-от Декларація про порозуміння між окремими єпископами ПЦУ та УПЦ (МП) у 2023 році, не була підтримана єпископатом останньої, що свідчить про глибоку кризу церковної ідентичності та канонічної самосвідомості [44].

Ідея канонічної території у сучасному православному світі переживає трансформацію. Вона дедалі більше стає інструментом політичного впливу, що суперечить духу євангельського служіння та соборності. Домагання РПЦ на території інших автокефальних Церков викликають занепокоєння у всеправославному контексті, зокрема з боку Константинопольського патріархату, Елладської, Александрійської та Кіпрської Церков. У цьому

контексті важливим є розмежування між правдивою еклезіологією - як ученням про Тіло Христове - та ідеологічними формами її використання у сфері міждержавних відносин.

У концепції, активно просуваній патріархом Кирилом, уперше було систематизовано ідеологеми, що стали фундаментальними для сучасної російської ідеології, зокрема поняття «русский мир», «духовные скрепы» та «единое историческое пространство». Ця доктрина представлена як система поглядів, у якій росія постає не лише політичною чи культурною сутністю, а сакралізованим символом, співвіднесеним із релігійною вірою. Патріотизм у цьому контексті трактується як форма віри в державу, що наділяє Росію статусом вищої духовної цінності.

Доктрина обґрунтовує існування «історичної Росії» як нібито природного геополітичного простору, до якого включаються як сучасна територія Російської Федерації, так і окремі регіони за її межами, що розглядаються як етнокультурно споріднені або «комплементарні» до російського етносу. Серед них виокремлюються території України, Білорусі, Казахстану, а також окремі регіони Балтії та Центральної Європи.

Окрему увагу в концепції приділено обґрунтуванню права Росії на відновлення контролю над цими територіями. Заявляється про необхідність перегляду відносин із державами пострадянського простору, зокрема через визнання легітимності територіальних претензій. Особливо акцентовано ідею «повернення» певних регіонів, які розглядаються як такі, що належать до «історичної» російської спадщини.

У системі безпеки, запропонованій у межах цієї доктрини, визначальними проголошуються принципи наступальності та експансії, що суперечить усталеним міжнародним нормам та несе в собі потенціал для легітимації агресивної зовнішньої політики.

росія повинна повернути собі територію імперії. Будь-які розмови про державну чи церковну незалежність сприймаються як робота ворога. Він не лише прагне загибелі великої Святої Русі, але й небезпечний для існування людства.

Віруючі в Росії не відчувають відповідальності за те, що проголошується від імені їх Церкви, яка політика підтримується і яка ідеологія просувається. Мовляв, мене це не стосується, мені важливо прийти - ми маємо дуже доброго «батюшку», який займається духовним спасінням.-». А ви розумієте, що Церква, до якої ви належите, виправдовує масові вбивства людей і ви мимоволі також стаєте співучасниками злочину? Знаєте, що від імені РПЦ люди їдуть вбивати в Україну і Сирію? Ви цю відповідальність розумієте?» - «Ні, ми не несемо за це відповідальності і не треба ніякої політики» Православ'я перетворюється у нову політичну тоталітарну ідеологію, яка виправдовує агресію всередині країни і за кордоном.

Існують спроби діалогу. Представники духовенства Православної церкви України та Української православної церкви (Московського патріархату) на зустрічі 5 липня 2022 р. узгодили «декларацію порозуміння». Православне духовенство зійшлося на тому, що обидві сторони бажають конструктивного діалогу, який «сприятиме установленню взаєморозуміння і налагодженню стосунків як між церковними громадами різних конфесій, так і між вірянами». Також вони визначили перелік пунктів, в яких мають «єдність поглядів», зокрема:

- у засудженні війни, яку розв'язала путінська росія проти суверенного народу України;
- у засудженні деструктивної позиції Московської патріархії, яка, занедбавши Заповіді Божі, перетворилася на «прислугу» путінського режиму і благословляє російських агресорів на кровопролиття;
- у розумінні необхідності єднання для захисту України.

17 травня 2022 р. відбувся «собор», а точніше зібрання єпископів РПЦвУ, з метою зняти з себе звинувачення у співпраці з Росією. Було постановлено внести суттєві зміни до Статуту про управління УПЦ. Зокрема, відповідно до оприлюдненого тексту нового статуту предстоятель УПЦ обирається самостійно і не потребує благословення московського патріарха. Зі Статуту про управління УПЦ прибрані всі положення, які встановлювали її зв'язок із Російською Церквою. Єдине застереження викликає згадка про грамоту московського

патріарха Алексія II від 27 жовтня 1990 р. у першому пункті загальних положень Статуту. Згідно з нею УПЦ з'єднана з Вселенським православ'ям через РПЦ. Ба більше, після зміни суспільно-політичної ситуації патріарша грамота, на думку богослова о. Кирила Говоруна, може стати підставою для повернення до практики затвердження нових Київських митрополитів у РПЦ та спілкування з іншими Церквами через Москву.

Щоправда, для світового православ'я УПЦ залишається сукупністю єпархій РПЦ в Україні. А розрив сопричастя з Константинополем, Александрією, Кіпром та Афінами заганяє владика Онуфрія в глухий кут/сіру зону і неминуче призведе до повної самоізоляції.

Про намагання всидіти на двох стільцях і не розривати всіх канонічних зав'язків із МП свідчить те, що владика Онуфрій усно благословляє поминати патріарха Кирила в тих парафіях/монастирях Київської єпархії, які звертаються з такими проханнями.

Останнім форпостом РПЦ залишається Корецький жіночий монастир на Рівненщині, який продовжує перебувати в прямому підпорядкуванні московського патріарха. Дивною виглядає відсутність реакції керівництва УПЦ на численні факти колабораціонізму духовенства на окупованих територіях і рейдерське захоплення кримських єпархій, що перейшли в безпосереднє канонічне та адміністративне підпорядкування МП.

Попри суспільний запит на об'єднання українського православ'я, висловлений, зокрема, у зверненні Рівненської міської ради, владика Онуфрій узяв курс на самоізоляцію та блокування діалогу з ПЦУ. Тим часом Православна церква України неодноразово висловлювала готовність до переговорів із УПЦ без попередніх умов чи ультиматумів. Вона очікує на конкретні пропозиції іншої сторони щодо перших кроків у діалозі та на призначення відповідальних за ведення діалогу осіб.

Значно більше можливостей для пошуку компромісів є на місцевому рівні. Чи є вихід із глухого кута міжправославного протистояння? «Жоден із викликів не є перепоною, яку неможливо подолати шляхом перемовин у душі

християнської любові», – стверджують священники-підписанти «Декларації порозуміння» 5 липня 2022 в Софії Київській. Вони заявили про доцільність і необхідність конструктивного діалогу між двома гілками українського православ'я.

Діалог щодо об'єднання ПЦУ й УПЦ, на мою думку, має відбуватися за сприяння держави без попередніх умов, ультиматумів і використання мови ворожнечі. На часі створення неформального майданчика для конструктивного діалогу між духовенством і мирянами.

Важливо, щоб цей об'єднавчий рух став масовим і охопив більшість регіонів України. Тоді керівництво УПЦ і ПЦУ не зможе ігнорувати запит на примирення серед парафіяльного духовенства та вірян і розпочне підготовку до офіційного діалогу. Адже діалог – це єдиний шлях до подолання міжцерковних конфліктів.

Отже, у контексті православної еклезіології ідея «канонічної території» трансформувалася з внутрішньоцерковного канонічного принципу в інструмент геополітичного впливу. Традиційно заснована на соборних рішеннях і принципі неперетинання юрисдикцій, вона мала забезпечувати церковну гармонію, ієрархічну впорядкованість та повагу до автокефалії. Проте сучасна практика, особливо в політично напружених умовах, засвідчує, що це поняття дедалі частіше використовується для легітимації релігійної експансії та зміцнення ідеологічних конструкцій, таких як доктрина «руського міра». У випадку Російської Православної Церкви канонічна територія трактується не лише як сфера духовної відповідальності, а як засіб сакралізації простору, що охоплює державні амбіції, історичні міфи та політичну агресію.

Водночас ситуація в Україні продемонструвала складність процесу церковного самовизначення на тлі воєнного конфлікту та моральної делегітимації Московського патріархату. Попри заявлену автономію, УПЦ не змогла повністю відмовитися від символічної залежності від РПЦ, що викликало недовіру в суспільстві. Спроби діалогу між ПЦУ та УПЦ залишаються маргінальними, однак відкривають шлях до потенційного подолання розділення — за умови

широкої участі духовенства і мирян, позбавлення політичного тиску та активної ролі держави як модератора порозуміння. У цьому контексті відродження еклезіологічної парадигми, зосередженої на євангельських принципах любові, служіння і соборності, є нагальною умовою оновлення православ'я та виходу з конфліктної парадигми юрисдикційної боротьби.

### **2.3. Агресивний ексклюзивізм: пропаганда ненависті до «іновірців»**

Притаманний РПЦ агресивний ексклюзивізм виник тоді, коли після розпаду СРСР та ліквідації КПРС Московський патріархат залишився єдиною структурою, яка свого часу була тісно пов'язана з КДБ і яка чи не єдина не зазнала суттєвих трансформацій у пострадянську добу, зберігши впливи на значних теренах колишньої «єдиної країни». Тож не дивно, що саме РПЦ було відведено роль (замість колишньої КПРС) щодо формування нової імперської ідеології, покликаній зберігати та укріплювати так званий «єдиний цивілізаційний простір». Колишні ідеї комуністичного «месіанства» легко накладалися на візантійсько-імперський ґрунт. Замість старих комуністичних гасел вигадуються нові – про «русский мир», «православну цивілізацію» та «єдиний простір Святої Русі», в основі яких все таж скалічена мрія-утопія про певний «рай на землі» та «ідеальну країну», який так само, як і за часів СРСР, має протистояти цілому навколишньому світові «ворожих» країн.

Витворюється новий ідеологічний гібрид, який має поєднати ідеї старого візантійського, ординського («євразійського») та російського імперіалізму з трансформованими радянсько-комуністичними ідеологемами і навіть окремими ідеями, запозиченими з німецького нацизму та італійського фашизму, а також ісламського фундаменталізму.

Відтворення політично-фундаменталістських міфологем та їх затребуваність у певних прошарках пострадянського суспільства мало під собою природне підґрунтя. Тоталітарна свідомість радянських людей протягом десятиліть виховувалась на міфах про «образ ворога» та «ідеальну величну

країну», відмінну від іншого «поганого» світу (західного). Радянський міф про «ідеальну країну» будувався на вихованні страху і ненависті до Європи і Америки. Цей страх нікуди не зник, знайшовши нову реалізацію у войовничій ідеології «русского мира».

Лабораторією з розробки нової фундаменталістської доктрини «русского мира» став створений в 1993 році з ініціативи Кирала Гундяєва так званий «Всесвітній російський народний собор» (ВРНС), який під егідою РПЦ об'єднав російських релігійних та культурних діячів, науковців та представників діаспори, а головне – представників влади, силових структур та правоохоронних органів рф. Через цю «лабораторію» і почалось в рф випробовування та впровадження нових ідей.

Головою ВРНС за статутом був проголошений московський патріарх. До 2009 року ним був Олексій Рідігер, а його заступником і фактичним керівником організації – митрополит Кирило Гундяєв. Ставши в 2009 році патріархом, він став і головою ВРНС.

Роль ВРНС суттєво зросла в 2001 році, коли його з'їзд у залі церковних соборів Храму Христа Спасителя у москві особисто відкрив в. путін. Тоді ж, у грудні 2001 року Синод РПЦ оголосив «корисним розвиток діяльності ВРНС як постійно діючого союзу громадських організацій за активної участі та духовного керівництва Російської Православної Церкви».

У роботі організації починають брати участь голова Державної Думи Федеральних Зборів рф, перший заступник голови Уряду рф, керівництво Ради Федерації, Адміністрації Президента рф, ФСБ та МВС рф, лідери основних політичних партій, глави суб'єктів Федерації, громадських та релігійних об'єднань рф.

У 2005-2007 роках експертами ВРНС було розроблено програму «Русская Доктрина», у якій, окрім ідеологічних гасел, оголошувались конкретні завдання. Серед них – експансія рф у «ближньому зарубіжжі», захоплення Криму, Донбасу та всієї України [28].

Отже, війна РФ з Україною ідеологічно обґрунтовувалась і готувалась принаймні з 2005 року. У 2006 р. ця «доктрина» рецензентами Московської Духовної Академії РПЦ була «оцінена як така, що не суперечить духу і вченню православ'я». У 2007 році «Русская Доктрина» була прийнята як основа ідеології ВРНС під егідою РПЦ за безпосередньої лоббістської підтримки тодішнього голови ОВЦС МП митрополита Кирила. А остаточну редакцію доктрини він особисто презентував на всеросійському з'їзді руху «росія молода».

Ставши у січні 2009 року московським патріархом, Кирило Гундяєв ідеологію «русского мира» зробив фактично доктриною всієї РПЦ. За його словами, «ядром современного русского мира есть россия, Украина и Белорусь», проте до цього «єдиного простору» він також відносить Молдову, Казахстан та деякі інші колишні республіки СРСР, які неодмінно потребують «відновлення єдності» [27].

У просуванні ідеології «русского мира» московський патріарх Кирило Гундяєв часто апелює до термінів «Свята Русь» та «єдиний історичний простір народів Святої Русі» як до якоїсь історичної реальності, хоча насправді це є лише фольклорний уявний міф-мрія. Це не лише безграмотно з науково-історичної точки зору (адже реально країни чи держави із назвою «Свята Русь» ніколи не існувало), але є свідомою маніпуляцією та підміною понять.

За визнанням Гундяєва, йому імпонує «сильний світ». Тож не дивно, що у голові такої людини християнська жертвність може підмінюватись радикально-ісламістським шахідизмом, «сакральне жертвоприношення» власного народу блюзнірськи порівнюватись із відкуплювальною жертвою Христа, а у створеній ним міфології під назвою «Свята Русь» з'явиться псевдоправославний «Халіфат», головна місія якого – добровільне чи силове об'єднання країн та народів так званого «русского мира» для протистояння західній «антицивілізації».

Патріарх Кирило Гундяєв був тим, хто сформулював і подав путіну та його оточенню нову войовничу фундаменталістську квазірелігійну ідеологію, яка була взята на озброєння путінським режимом у його агресії проти України і яка

тепер є причиною геноциду та смертей десятків тисяч мирних українських мешканців, більшість з яких якраз є православними християнами. Крім приватних оцінок єресь завжди потребує засудження Церквою на соборному/синодальному рівні. Поки офіційно такого засудження не здійснено, це означає, що певна церковна спільнота чи Церква загалом може поділяти такі погляди [51].

З відвертою пропагандою русского мира в Україні зараз не виходить, тому головним напрямом є боротьба проти ПЦУ. Головна ставка – дії УПЦ. З 1992 р. вона отримала начебто широку автономію й має можливості діяти цілком самостійно. Але в реаліях, вона виступає в ролі троянського кремлівського коня в Україні. Після надання томосу: хвиля наклепів і брехні: томос не такий, обдурили, продали, наша автономія вище і краща за автокефалію. А потім судові позови, відверта брехня: митрополит Антоній: «Після невдалих спроб отримати у власність українські святині, Константинопольський Патріархат обклав «податком на Томос» кожен парафію ПЦУ». Яскравий приклад: за пару днів до синоду Елладської церкви 12.10.2019 біля приміщення чергували люди, що називали себе українцями й тикали єрархам брошурки, у яких обливалася брудом ПЦУ.

Саме в такому державно політичному а не духовному контексті й відбувається діяльність РПЦ. Саме вона за сценарієм, розробленим у кремлі, взялася за поширення у власних межах, а потім за просування вже за межами росії ідеології «русского мира». «Русский мир» - ідеологічне прикриття геополітичного проєкту відновлення СРСР. Релігійна структура населення: 65 % – російське православ'я 15 % – мусульмани, серед інших – протестанти, католики, Свідки Єгови, буддисти, іудеї, бахаї тощо, до 15 % - не віруючі.

Отож, агресивний ексклюзивізм, притаманний Російській Православній Церкві, є результатом глибокої мімікрії тоталітарної спадщини СРСР, трансформованої в квазірелігійну доктрину під прикриттям «русского мира». Ця доктрина, створена за участі державних структур рф та церковного керівництва РПЦ, поєднує в собі елементи радянського месіанства, імперської політики,

етноконфесійної нетерпимості та навіть компонентів фашистських і фундаменталістських ідеологій. Ідеологія «руського мира» передбачає агресивне нав'язування «єдиного духовного простору» через відкидання всіх форм інакомислення, включаючи автокефалію ПЦУ, та викликає цілеспрямовану ворожнечу до «іновірців» - як у внутрішньому, так і в зовнішньому вимірі. РПЦ, використовуючи міфи про «Святу Русь» та маніпуляції релігійними цінностями, легітимізує експансіонізм Кремля, сприяючи війні, репресіям і релігійній дискримінації. Такий симбіоз релігії та політики перетворює РПЦ на інструмент імперської ідеології, що загрожує духовному плюралізму, релігійній свободі та міжнародній безпеці.

#### **2.4. Стратегії, залежні від кон'юнктури: «дискурс сили», «дискурс права», «дискурс миру/діалогу»**

Зв'язок Відділу зовнішніх церковних зв'язків (ВЗЦЗ) МП, створеного ще за часів Сталіна, із політикою НКВС – КДБ – ФСБ, є загальновідомим, отже, діяльність ВЗЦЗ МП, як і взагалі діяльність РПЦ за кордоном за визначенням підлягає підозрі у діяльності агентів російської розвідки та таємних служб, тобто становить базовий виклик національній безпеці за визначенням. Ще в період до 2013 р., головні потуги РПЦ спрямовувалися на ідеологічну обробку українського суспільства, з метою втягування України у загальноросійський геополітичний проєкт «збирання земель» у варіантах Митного союзу, ЄврАзЕС, «Святої Русі», «руського мира» тощо. Саме у цей час почали створюватися агресивні навколоцерковні організації, які були рупорами ідеології «руського мира»: Союз православних громадян України «Единое Отечество», Союз православних братств України, Всеукраїнське православне братство Олександра Невського, Всеукраїнське громадське об'єднання «Православний вибір». Особливо активною їхня діяльність стала з приходом до влади в Україні В. Януковича. З початком гібридної агресії, у серпні 2014 р. патріарх Кіріл надіслав листа всім предстоятелям помісних Православних церков, де намагався

представити російську агресію як спротив спробам «уніатів і схизматиків» зруйнувати канонічне православ'я. З початком війни «священноначалля» УПЦ МП усупереч власному соціальному вченню не тільки ухилялося від засудження агресії, але й просувало різного роду антиукраїнські та проросійські наративи. Якщо митр. Володимир (Сабодан) намагався, як це засвідчують і представники Всеукраїнської ради церков, розвивати бодай частково українську ідентичність в УПЦ (МП) й відповідно УПЦ (МП) як частину українського громадянського суспільства, то новий митрополит Онуфрій (Березовський) взяв курс на повний ізоляціонізм та сектантське протиставлення УПЦ (МП) цілому українському суспільству.

Як уже згадувалося, нового рівня протистояння набуло у 2018-2019 рр., коли Вселенський патріарх Варфоломій на чолі Константинопольського патріархату за підтримки найдавніших православних Церков вирішив скасувати свою грамоту 1686 р., що передавала Київську митрополію під керування РПЦ, на підставі того, що РПЦ порушило умови грамоти, і відновити на теренах України свою власну стародавню Київську митрополію, після чого 15 грудня провів Об'єднавчий собор, де із колишніх УПЦ КП, УАПЦ та за участі 2 архієреїв і багатьох священників і мирян УПЦ (МП) було створено автокефальну Православну Церкву України, що 6 січня 2019 р. отримала свій Томос від Вселенського патріарха. Реакція РПЦ і УПЦ (МП) показала, що УПЦ (МП) цілком і повністю залежна від РПЦ у справах зовнішньої політики, коли всупереч власним інтересам УПЦ(МП) цілком слідувала у фарватері політики РПЦ – тотальний розрив з Константинополем, фактична тотальна інформаційна війна проти ПЦУ тощо.

Початок повномасштабної фази війни спричинив статистичний колапс в УПЦ (МП), яка навіть спромоглася формально засудити російську агресію і скликати зібрання 27 травня 2022 р., де проголосили свою «незалежність і самокерованість», але ці декларації є, як засвідчують експертні висновки, лише імітація, спрямована на обман державних органів влади України та українського суспільства. В історії православної церкви є лише одна форма реальної

незалежності – автокефалія і відповідно її проголошення з надсиланням мирних грамот нового предстоятеля нової помісної Церкви іншим Церквам, натомість УПЦ МП посиляється на Грамоту патріарха РПЦ Алексія (Рідігера) (між іншим, також глави й співтворця «Всемирного русского народного собора»), яка, вочевидь, не проголошує жодної автокефалії. Єпископи УПЦ (МП) досі вказані на сайті Московської патріархії, а розділ X Статуту РПЦ присвячена саме УПЦ (МП). Реакція проводу УПЦ (МП) з одного боку, випадку переходу її парафій і священників до ПЦУ, а з іншого боку на відверту антиканонічну агресію й перехід цілих єпархій під пряме управління РПЦ, чи на відверту співпрацю з агресором – неспівмірна і ілюструє подвійні стандарти. Попри те, що станом на 2024 р. керівництво УПЦ (МП) намагається уникати проросійських висловлювань, воно продовжує працювати на розкол і розпалювання релігійної ворожнечі в суспільстві (прикриваючись нібито «політикою діалогу»), дискредитувати Українську Державу на міжнародній арені, просувати капітулянтські та псевдопацифістичні наративи. Це підтверджує наявність релігійного чинника в гібридній війні, яку Росії веде проти України і використання УПЦ МП як одного з найбільш організованих провідників проросійської політики в Україні й інструментом «м'якої сили» у війні проти неї.

У 2000-2016 роках концепція «русского мира» з маргінальної ідеї перетворилася на ключову доктрину зовнішньої політики рф і засіб ідеологічної мобілізації населення. Кремль реалізував проект ревізії світового порядку, почавши з гібридної агресії проти сусідів, зокрема Грузії та України, прагнучи відновити вплив на пострадянському просторі. росія активно дестабілізує ситуацію на Близькому Сході, у Кореї та веде інформаційну війну проти Заходу. Україна стала жертвою гібридної агресії, яку росія заперечує як націю та державу. Наслідками «русского мира» стали репресії проти кримських татар, русифікація та дискримінація, що оголили справжню суть російської етнополітики [58].

Слід зауважити, що російська церква має великий досвід закордонної діяльності, й найбільш апробованими її напрямками можна вважати такі:

- особисті контакти діячів РПЦ з представниками інших церков,

державними посадовцями, бізнесменами, іншими впливовими особами, з метою налагодження з ними особистих стосунків;

- пошук й відбір поміж ними проросійських агентів впливу;
- створення потужних благодійних фондів для фактичного підкупу осіб, що викликають зацікавленість російської сторони;
- створення релігійно-громадських закордонних організацій РПЦ, які займаються пропагандою ідей «русского мира»;
- використання православних іноземних монастирів (наприклад Афону) шляхом їх фінансової підтримки й поповнення представниками «російської православної братії»;
- створення закордонних єпархій РПЦ, будівництво на територіях інших країн храмів, подвір'їв, приходів РПЦ;
- створення й фінансування «православних» закордонних ЗМІ, які неофіційно працюють в інтересах рф.

Якщо казати про політику (діяльність) РПЦ стосовно України, слід походити з головного – вона завжди була антиукраїнською, її стратегічна лінія співпадала з політикою кремля – повне поглинання, інкорпорація України, а напрями її діяльності коригувалися в залежності від обставин, що склалися на той чи інший момент. В період 2008-2013 років, головні потуги РПЦ спрямовувалися на ідеологічну обробку українського суспільства, з метою втягування України у загальноросійський геополітичний проєкт «збирання земель» у варіантах Митного союзу, ЄвразЕС, «ЗУБРу» «Святої Русі» тощо. Бурхливий сплеск за часів Януковича: створення агресивних навколоцерковних організацій, які стали рупорами ідеології «русского мира»: Союз православних громадян України «Единое Отечество», Союз православних братств України, Всеукраїнське православне братство Олександра Невського, Всеукраїнське громадське об'єднання «Православний вибір».

Ця підризна антиукраїнська діяльність мала на меті:

- поширення русофільської ідеології;
- дискредитація євроінтеграційного курсу України;

- протидія наданню автокефалії Українській православній церкві;
- компрометація українства, загалом як такого та поширення агресивності, ксенофобії, нетерпимості до інакомислення.

Сучасний етап характеризується підтримкою РПЦ продовження гібридної війни проти України з помітним перенесенням центру тяжіння в царину зовнішніх відносин. Можна сказати, що у боротьбі з Україною МП перейшов від «лобової атаки» до системної «кругової облоги».

Стратегічним завданням, яке визначив кремль першим особам РПЦ вже на початку 2018 року, стало недопущення автокефалії Української православної церкви, й головні зусилля були спрямовані на закордонний напрям. Такої бурхливої зовнішньої діяльності Московський патріархат, мабуть взагалі ще не знав. Отримання Томосу і поява Православної Церкви України були сприйняті Кремлем як поразка, що вимагає реваншу. Механізм такого реваншу досить швидко був запущений у дію; «міжнародникам» від РПЦ були визначені завдання, що надавали їм можливість реабілітуватися в очах кураторів процесу.

Мета визначених завдань не містить якихось новацій – це боротьба проти України, використовуючи можливості релігійного середовища. Певної корекції можуть зазнавати лише тактичні підходи. Сутність самих завдань можна звести до наступного:

1. Зберегти й утримати свої позиції в Україні. Мета - внутрішня дестабілізація України, «керований хаос», підрив державних основ.
2. Не допустити визнання іншими помісними православними церквами автокефалії Православної Церкви України, й поряд з цим, компрометація Вселенського Патріарха Варфоломія та зовнішня ізоляція очолюваної ним церкви.
3. Компрометація України та її курсу на міжнародній арені через релігійні організації за кордоном, створення там негативного іміджу нашої держави.

Іншими словами, кремлівська схема має такий вигляд: в Україні боротьбу проти України проводити силами так званої УПЦ МП, а зовнішнє забезпечення гібридної війни з Україною покладено на МЗС РПЦ [17].

Особлива роль на зовнішньому фронті відведена громадсько-релігійним організаціям, що діють від імені РПЦ на територіях інших країн, і які стають плацдармами просування інтересів Москви.

У цьому контексті найбільшу активність виявляє міжнародна організація російського православ'я під назвою Імператорське Православне Палестинське товариство (ІППТ), створена ще наприкінці XIX ст. Її статутними завданнями визначені «сприяння РПЦ у розвитку зв'язків з країнами Близького Сходу й Середземноморського регіону». З 2007 року її очолює С. Степашин – колишній керівник контррозвідки, а потім ФСБ, колишній міністр юстиції, внутрішніх справ й навіть прем'єр-міністр РФ. До складу почесних членів ІППТ входять відомі особи, серед яких: президент концерну Транснафта генерал ФСБ у відставці Токарев, патріарх РПЦ Кирил, міністр закордонних справ Лавров, мер Москви й ціла низка олігархічних бізнесменів.

Нині представництва Палестинського Товариства працюють у Німеччині, Болгарії, Греції, Сирії, Сербії, Чорногорії, Латвії, Естонії, (раніше в Україні). А в лютому 2019 року філіал ІППТ було відкрито в Лондоні!

Зоною особливої уваги зовнішніх зусиль РПЦ стала Греція, країна, яка вважає себе оплотом всесвітнього православ'я, і в якій російське проникнення вже пустило глибоке коріння.

Чому саме Греція? Тут функціонують дві, найбільш впливові православні церкви Елладська і Константинопольська. Елладська православна церква, згідно із грецьким законодавством, має статус державної. Монашеська республіка Афони. Ієрархи деяких православних церков є греками, або здобували релігійну освіту у Греції. Діаспорні зв'язки з часів РС, бізнес-відносини на корупційних засадах. Грецьке суспільство добре ведеться на сприйняття корупційного середовища. Тому в Греції, вже досить давно склалося тісне грецько-російське переплетіння інтересів представників влади, бізнесу і церкви.

До останнього часу росіяни робили ставку на використання протиріч між обома церквами (між Афінами та Фанаром), а у справі протидії Вселенському Патріарху Варфоломію, особливо розраховували на підтримку монастирів

Афону, де також мають свій вплив, завдяки активній діяльності ще однієї «благодійної» організації – «Російського афонського товариства» (РАТ), яка не шкодує фінансових вливань у побут православної республіки. Головою опікунської ради РАТ є колишній губернатор Петербурга Полтавченко, виконавчим директором – топ менеджер «Газпрома» Гілерович, поряд з ними – депутати, бізнесмени, представники спецслужб. За офіційними повідомленнями, зусиллями РАТ на Святій Горі вже було реалізовано більше 30 інфраструктурних проєктів, а у цілому, росіянами в афонські монастирі було вкладено більш ніж 200 млн. дол.

Показовим є приклад, пов'язаний зі Свято-Пантелеймонівським монастирем Афону, у якому до 2016 року переважали вихідці з України. На той час його навіть неофіційно називали «українським». Але після смерті ігумена-українця, українські монахи досить швидко були витіснені «православною братією» з рф. Нині на Афоні Свято-Пантелеймонівський монастир вважається головним оплотом російського православ'я, він так і називається «російський», й на його територію суворо заборонений допуск вірян, паломників ПЦУ [18].

Російське проникнення традиційно супроводжувалося потужною інформаційною підтримкою. Останніми роками у Греції з'явилися непоодинокі ЗМІ, у яких, з одного боку, помітно звеличувалася роль Росії, а з іншого – критикувався Константинопольський патріарх Варфоломій. Зразком у цьому плані виступає відомий грецький церковний портал «Ромфея», очільник якого Еміліос Полігеніс небезпідставно вважається агентом російського впливу в грецькому православ'ї.

Ще одним важливим завданням ВЗЦЗ є діяльність щодо підпорядкування РПЦ закордонних осередків російського православ'я, що досі зберігали певну автономію. Це релігійні організації, які були створені ще у 20-ті роки ХХ ст. російськими емігрантами після перемоги радянської влади. Саме тому, у грудні 2018 року керівництвом РПЦ було створено Патріарший екзархат в Західній Європі. Очільником створеного екзархату призначено митрополита Іоана (Генадій Роцін – випускник ВКШ), який давно засвітився, як негласний

співробітник російських спецслужб. Зрозуміло, що завданням цього екзархату РПЦ є повне включення до нього місцевих приходів російських православних церков, які поки що не підпорядковані МП.

Мова йде про підпорядкування РПЦ майже сотні парафій, церковних громад та чинних церков на території Франції, Бельгії, Нідерландів, Великої Британії, ФРН, Норвегії, Швеції, Данії, Італії, Іспанії. Крім того, ієрархи РПЦ передбачають проведення пастирської діяльності створеного екзархату в Ліхтенштейні, Люксембурзі та Монако, незважаючи на відсутність там православних приходів. Мова йде про підготовку таких собі релігійних плацдармів для поширення російського впливу.

Загалом стратегічне завдання РПЦ зводиться до перебрання на себе ролі фактичного лідера у вселенському православ'ї (можливо навіть з перенесенням центру Вселенського патріархату до Москви), з метою глобального просування у світі державних інтересів росії. (Встановлення світового панування росії – це давня історична хвороба росії й росіян, яка не піддається лікуванню). Для цього МП, по-перше розпочав відкриту боротьбу проти Вселенського патріарха Варфоломія, намагаючись створити проти нього певну коаліцію з ієрархів помісних православних церков. Головне звинувачення – надавши Томос ПЦУ Варфоломій вніс розкол у православ'я, проти чого якраз й виступає РПЦ. Але насправді розкол якраз і є однією з задач РПЦ.

Приклад: у 2016 році на Криті відбувся Всеправославний собор, підготовка до якого тривала не одне десятиліття. Перший за 1200 років. Події відбувалися до вручення Томосу ПЦУ. Собор називали подією тисячоліття, він якраз розглядався як майданчик для зозв'язання питань, що виникли у світовому православ'ї на межі століть й мав на меті зміцнення всеправославних відносин. Але РПЦ проігнорувала свою участь у цьому Соборі й підмовила до цього кілька залежних від неї церков (Болгарську, Антіохійську, Грузинську під формальними приводами. РПЦ: оскільки не всі церкви присутні, Собор не можна вважати всеправославним). Що дозволило РПЦ надалі не визнавати Собор та його рішення.

26.02.20 р. за ініціативи РПЦ в Аммані відбулися збори (згодом їх назвали братською зустріччю) 4 предстоятелів Єрусалимської, російської, Сербської, а також ПЦЧЗС (Православна церква Чеських земель і Словаччини), представники Польської та Румунської. Мета була – засудити діяльність Варфоломія щодо надання Томосу. Загальний задум зводився до демонстрації проведення нового Всеправославного собору із засудженням українського розколу у православ'ї, але навіть імітація його не вийшла. Обмежилися розпливчастими заявами – обмін думками.

Слід зауважити, що спосіб досягнення поставлених завдань представниками РПЦ, де б вони не перебували, один: гроші, гроші й гроші. Гроші на будівництво та розпис капличок, церков, гроші на підтримку місцевих громад, малозабезпечених, дітей, хворих. Грошові премії конкретним особам, від яких щось залежить, за певні «досягнення». Але цікаво, що де-факто благодійні фонди, що виділяють гроші від МП не є церковними - їхніми засновниками є великі державні корпорації типу Газпрому, "РЖД" і "Роснафти", які очолюють довірені особи путіна. Це не гроші РПЦ. Але всі ці «благодійні фонди» мають церковні назви: «Фонд єдності православних народів», «фонд Василя Великого», «фонд Григорія Богослова». Саме через ці фонди й саме Кремль фінансує помісні церкви та інші релігійні організації за кордоном. Відтак підкуп і хабарі від російської влади прикриваються «благодійною» діяльністю РПЦ.

Крім того, під релігійним прикриттям в іноземних країнах відбувається скуповування нерухомості та майна, фінансування надуманих ними ж проєктів, втягування місцевих еліт у спільну з росіянами бізнесову діяльність, підкуп й звичайні хабарі. Й в ході цього відбувається пошук і підбір на місцях зацікавлених осіб, агентів впливу, а взагалі – налагодження агентурної мережі російських спецслужб.

Але варто згадати приказку: «Бог шельму метит» – не все відбувається гладко в брутальних планах Кремля, у тому числі й на зовнішньому релігійному фронті. Прикладом стала та ж Греція, де активізація російської агентури змусила владу прийняти запобіжні заходи: у 2018 році вона вислала з країни двох

російських дипломатів й заборонила ще двом у в'їзді до країни. Причинами свого рішення офіційною владою Греції було названо втручання росіян у зовнішні справи Греції, спроби впливати на держслужбовців, митрополитів Елладської Православної Церкви, а також на духовенство гори Афон.

Як наслідок, Греція припинила видавати дозволи на в'їзд до країни російським священикам, до того ж після розриву РПЦ євхаристичних стосунків з Константинополем, російські священики втратили можливість служити в храмах Афону, а російські паломники – причащатися там й сповідатися. Це болючий удар для російських товстосумів, які звикли їздити на Афон, замолювати свої гріхи й поряд з цим, прикуповувати там собі якусь нерухомість. До того ж Синод Грецької церкви, з метою взяти під контроль ситуацію на Афоні, ліквідував колишню автономію своїх монастирів й підпорядкував їх митрополитам тих областей, де вони знаходяться. Відтак діяльність монастирської братії на Афоні стала більш контрольованою. А у жовтні 2019 р. Синод ЕПЦ визнав автокефалію ПЦУ, прорвавши блокаду, яку організовували «православні міжнародники» від МП.

Слід враховувати, що грецькі ієрархи все ж таки відносять себе до духовних осіб, досить освічених у справах і тонкощах православ'я, які мають гідність і самоповагу, яких обурюють ті повчання, які надходять з боку МП. Грецькі ієрархи вважають себе носіями первозданного православ'я, й перспектива перетворитися на російських маріонеток навряд чи виглядає для них привабливою. Думаю, навіть ті, що пов'язані й оплутані російськими зв'язками, починають відчувати, що одного разу вони можуть прокинутися й відчути, що вони вже тут ніхто, й від них тут ніщо вже не залежить. Погодьтеся, такі відчуття стимулюють. Безперечно дається взнаки традиційна російська зверхність, брутальність, нахабність, бажання загарбати чуже, вчити всіх і всьому, у тому числі й у релігійній сфері. Практична діяльність російських «православних місіонерів» у тій же самій Греції йде супереч багатьом православним традиціям Греції.

Нині простежується тенденція, коли уряди багатьох країн починають

надавати більшої уваги реальній діяльності «православних дипломатів» з Росії. Та й самі ці «дипломати» нині намагаються дещо приховати свої далеко не релігійні вуха. Хоча навряд чи це надалі зупинить беззастережну зовнішню експансію Кремля.

Відтак, попри весь арсенал застосованих засобів РПЦ, загальний стан світового православ'я нині виглядає далеко не на користь МП.

Наступний напрям гібридної релігійної війни, яку веде МП – боротьба проти України в самій Україні. УПЦ МП як автономну структуру у складі РПЦ було створено 1992 року під час Харківського собору. За свідченням обізнаних осіб, кураторами процесу (зрозуміло, що з боку Москви) стали дві знакові особи – тодішній керівник Відділу зовнішньоцерковних зв'язків РПЦ (а нині її очільник) митрополит Кирил (Гундяєв) і «відповідальний за Україну» генерал-полковник КДБ М. Голушко. Новостворена церква здобула начебто широку автономію, про що часто залюбки згадують її адепти. Насправді від самого початку керівництво УПЦ МП непорушно дотримується лінії взаємодії з Москвою, а сама церква фактично виступає провідником російської політики в Україні. Згідно зі статутними документами предстоятель УПЦ є членом Синоду РПЦ (фактично другою особою), а постанови Соборів РПЦ є обов'язковими для виконання всіма організаціями УПЦ. Довголітня практична діяльність УПЦ переконує в тому, що й нині на важливих посадах в ній перебувають особи, залежні від Росії, та й загалом – агенти російського впливу.

Особливий вплив на діяльність УПЦ МП має народний депутат України (мільярдер за сумісництвом) В. Новинський (вірменин Малхасян), який до 2012 р. мав російське громадянство. Є підстави вважати, що він не випадково опинився в Україні, а для виконання функцій «смотрящего» за УПЦ. За повідомленнями у ЗМІ, В. Новинський має тісні зв'язки з митрополитом Антонієм (Паканичем), який керує справами УПЦ, а з обранням 2014 року керівником УПЦ МП митрополита Онуфрія (Березовського), вони обоє посилили свій вплив на діяльність УПЦ.

Аналіз діяльності УПЦ МП показує: попри так звану автономію, в усіх

доленосних для нашої держави подіях позиція УПЦ повністю збігалася з тим, що продукувала Москва.

Особливо показовою стала позиція духовництва УПЦ, в умовах збройної агресії Росії проти України: за весь цей час з вуст її священнослужителів жодного разу не пролунали слова «війна», «агресія», «напад». Проте в липні 2014 року, коли на Донбасі розгорнулися бойові дії, очільник УПЦ Онуфрій звернувся до президента України з посланням, в якому «був змушений констатувати порушення прав і свобод вірян та втручання в діяльність парафій Донецької єпархії УПЦ з боку військового контингенту, який перебуває на сході України». Очільник УПЦ не переймався тим, що з початком війни підпорядковані йому священники тих самих донецьких парафій підтримали російських агресорів та їхніх найманців, що саме вони закликали зривати мобілізацію до ЗСУ, вели антиукраїнську пропаганду, надавали церковні приміщення для зберігання зброї та переховування бойовиків, були духовниками сепаратистських незаконних військових формувань тощо. Варто згадати розповіді терориста Гірка про його взаємодію зі священниками УПЦ на Донбасі. А ще були священники УПЦ, які воювали проти України зі зброєю в руках, виконували функції розвідників або корегувальників вогню, брали участь у катуваннях українських військовополонених. А нині на окупованих українських територіях «батюшки» від УПЦ опікуються бойовиками, благословляючи, вінчаючи, відспівуючи та відпускаючи їм гріхи. Не дивно, що й нині збройну агресію російської держави на Донеччині, Луганщині та в Криму головний ієрарх УПЦ в унісон зі своїми російськими кураторами називає «братовбивчим протистоянням», «громадянським конфліктом», «розбратом та ворожнечею», «зіткненням інтересів заходу та сходу» тощо.

Політолог Костянтин Батозький (у 2014 р. радник Тарути ДонОДА): У донецьку шаленим каналом російського проникнення була церква МП. На Донбасі вона була одним із соціальних ліфтів, вона підбирала людей, возила в Москву, там знайомила з різними людьми, допомагала з бізнесом. У процесі сповіді священники МП збирали необхідну інформацію, на осіб, що становили

інтерес (бізнесмени, посадовці, науковці, гуманітарії), на яких заводилися особисті справи. Відтак головною базою підтримки сепаратизму на Донбасі стала церква. РПЦ – це не просто релігійна організація, це банк. Це мережа шпигунів, мережа пропагандистів [31].

Весь український світ був вражений демонстрацією зневаги до українських героїв, яку виявило керівництво УПЦ під час урочистого засідання Верховної Ради України 8 травня 2015 року. Коли президент України зачитував імена Героїв України, які отримали це звання за подвиги під час антитерористичної операції (десятеро з них померло), всі присутні в залі, серед яких були представники іноземних делегацій, підвелися, і тільки очільники УПЦ – Онуфрій, Антоній та Іона – сиділи, виявляючи тим самим неповагу до всього українського народу [30].

Головою синодального відділу УПЦ (МП) з питань взаємодії зі ЗС та іншими військовими формуваннями України є митрополит Августин (Маркевич). Той самий, що напередодні російської агресії, виступаючи у Москві, проголосив: «Мы ждем шагов со стороны России – как отряд, который ждет команды ринутся в бой. Я как представитель Украинской православной церкви убежден, что неопределенность засасывает. Наступило время действовать решительно и называть все вещи своими именами. Мы устали, единственное, что нас вдохновляет, это то, что мы верим еще в Россию». В оприлюднених на сайті «Миротворець» текстах перемовин з кремлівськими кураторами один з організаторів «русской весны» так характеризував цю особу: «Митрополит Белоцерковский Августин (Маркевич) – военный епископ УПЦ МП, обладает мощными связями в ВСУ и СБУ, готов информировать о ситуации в них и вести нужную пропаганду» [36].

Показовий етап антиукраїнської за своєю сутністю діяльності УПЦ МП розпочався в ході підготовки й надання Томосу про автокефалію Православній Церкві України. Очільники УПЦ діяли синхронно з керівниками РПЦ за єдиним планом, розробленим у Кремлі. Спочатку їх головні зусилля було зосереджено на психологічній обробці очільників Вселенського патріархату, щоб відмовити їх від намірів надання Томосу. Делегація УПЦ відвідала Фанар, де переконувала

представників Вселенського патріархату в недоречності української автокефалії, в її негативних наслідках для світового православ'я. Тоді ж кліриками МП з України було організовано десятки делегацій паломників до Вселенського Патріарха Варфоломія, надіслано тисячі листів і звернень із закликами, що нагадували істеричні волення: «Не давайте Томосу!», «Не треба Томосу!». Під такими ж гаслами в Україні проводилися численні хресні ходи вірян МП: «Не треба Томосу!», «Не треба автокефалії!». Прихильниками УПЦ нагнітався якийсь масовий психоз.

У процесі надання Томосу УПЦ мала реальну нагоду увійти до новоствореної автокефальної Української православної церкви або навіть стати її основою: на відміну від керівників УПЦ (КП) Філарета й УАПЦ Макарія, кандидатури яких на вимогу Вселенського патріархату не висувалися на посаду очільника новоствореної церкви, митрополит УПЦ Онуфрій мав можливість (й досить реальну, зважаючи на можливу присутність на соборі великої кількості єпископів УПЦ) бути обраним на посаду предстоятеля ПЦУ, а громади УПЦ добровільно увійти до нової церкви. Втілення такого сценарію вирішило б основні проблеми, що існували на той час: якби більшість ієрархів УПЦ взяло участь в об'єднавчому процесі, розколу в українському православ'ї, майстерно підтримуваного Москвою, можна було б не допустити [46].

Однак, знову ж таки замість консолідації й порозуміння в МП обрали інший шлях, накреслений в Москві – шлях конфронтації і війни.

Першою реакцією керівників УПЦ на надання Томосу ПЦУ стала інформаційна кампанія, спрямована на його дискредитацію: Томос не такий, Томос недійсний, його видали з порушеннями, його взагалі не мали права видавати тощо. Очільник УПЦ Онуфрій назвав цей документ «Томосом рабства», а його надання «церковно-канонічним злочином Константинопольського Патріархату».

Поряд з цим від МП залунали й такі посилення: новостворена українська церква потрапляє в повну кабалу до Константинопольського патріархату, усе, чим вона володіла, віднині їй не належить. Керуючий справами УПЦ, згадуваний

вище митрополит Антоній (Паканич) видав у ЗМІ чергову «сенсацію»: «Після невдалих спроб отримати у власність українські святині Константинопольський патріархат обклав податком на Томос кожную парафію ПЦУ», назвавши й щомісячний розмір такого «податку» - від 4 до 20 тис. євро.

Ще заздалегідь під неофіційним патронатом УПЦ було створено кілька медіаструктур, видимою верхівкою яких можна вважати «Спілку православних журналістів» та сайт «Православная жизнь»; від свого імені, під вигаданими псевдонімами або анонімно вони старанно поширюють інформацію, вигідну для Москви. Якщо ознайомитися з їх матеріалами, стає очевидним, що головна мета ресурсу – створення дестабілізаційного контенту та інформаційних інтервенцій. Якщо по-простому: «Тільки погані новини. Якщо немає поганих новин, треба створити їх й розповісти про них».

З початком масового переходу парафій УПЦ до новоствореної Православної церкви України керівництво МП розгорнуло інформаційну кампанію, спрямовану на «демонстрацію релігійних утисків православних в Україні», причому основні її сюжети було розраховано на закордонний аудиторію та міжнародні організації. За цей час представники УПЦ МП неодноразово відвідували такі міжнародні установи, як Рада Європи, ОБСЄ, структури ООН та помісні православні церкви з метою – розповідати про «гоніння на істинно православних» в Україні. Причому, «за дивним збігом обставин» вони оприлюднювали ті ж самі заяви, з тим же набором «фактів», що надходили від російських дипломатів та інших представників країни-агресора. Очільники МП в Україні відверто обрали курс на дискредитацію України, послуговуючись принципом «чим гірше, тим краще», відпрацьовуючи свої «срібняки», що нараховують їм у Кремлі.

Проблема, яку штучно роздмухують «духовні отці» УПЦ, нині передусім стосується переходу православних громад у підпорядкування ПЦУ, механізм якого визначено українським законодавством. Однак представники МП на місцях намагаються зривати цей процес у найбрудніші способи, а назовні підносити це як гоніння на істинно православних, захоплення храмів, переслідування

громадян на релігійному ґрунті. Ось яку жахливу картину вимальовує іноземним ЗМІ митрополит Онуфрій: «Храми зайняті, а в багатьох районах служби проводяться в садибах чи інших допоміжних приміщеннях. Насправді це сучасні катакомби».

У соцмережах можна знайти документи, які свідчать про те, що в УПЦ створено спеціальний підрозділ, який здійснює централізоване «керування конфліктами». Його мета – не профілактика випадків протистояння або мирне розв’язання суперечок, а навпаки, недопущення порозуміння на місцях. Відомо, що до роботи в цьому підрозділі залучено високооплачуваних юристів, які тісно «співпрацюють» з судами для отримання вигідних для МП рішень, а для силового і психологічного тиску на непокірні громади створено загони з найманих «тітушок». Будь-які спроби досягнути порозуміння одразу ж присікаються «мобільними групами УПЦ», які релігієзнавець В. Єленський назвав «тітушнею», що ризикає Україною в супроводі пропагандистів і палицями не випускає вірян з Московського патріархату [21], [22].

Як свідчить очільник ПЦУ митрополит Епіфаній, кожне рішення про перехід релігійної громади до підпорядкованої йому церкви (а таких нараховується вже понад 500) оскаржується представниками УПЦ у суді.

Ініціатива «духовних отців» УПЦ іноді зашкалює. Так, перебуваючи наприкінці лютого 2020 року з офіційним візитом у Чорногорії, митрополит Онуфрій не лише поскаржився сербським ЗМІ на те, що в Україні його вірян вигнали з храмів, а й розкритикував закон Чорногорського уряду про свободу релігії. А потім Онуфрій особисто взяв участь в антиурядових протестах, організованих прихильниками Сербської православної церкви, після чого українським дипломатам у Підгориці довелося давати пояснення на якій підставі громадянин України провадить в їхній країні антидержавну діяльність.

Загалом огляд реалій тих «духовних» кампаній, які здійснювалися під проводом УПЦ МП протягом усього її існування, змушує констатувати, що всі вони аж ніяк не сприяли консолідації суспільства, пропагуючи «консолідувати» його на ідеологемах «руського мира»; ба більше, ставили під сумнів компетенцію

державної влади, а відтак усіляко перешкоджали позитивним зрушенням у світському житті нашого суспільства. Згадаємо гучні акції МП проти європейської інтеграції України, її вступу до НАТО, проти впровадження ідентифікаційних кодів, чіпів, біометричних паспортів. Усі ці дії УПЦ підривали довіру до урядових постанов і державних інституцій, а кампанія церкви проти масової вакцинації, призвела до суттєвого погіршення епідеміологічної ситуації в країні.

Розглядаючи весь сумний «фактаж» зневаги до держави й права, який демонструє церква МП, можна дійти висновку, що однією з його причин стало своєрідне «загравання» влади з УПЦ МП, яке спостерігалось протягом всього періоду її існування. Воно й призвело до того, що її ієрархи переконались у можливості ігнорувати українські закони.

У конфліктних ситуаціях ієрархи МП люблять посилатися на тезу про відокремлення церкви від держави, інтерпретуючи її у своїх інтересах. Але відокремлення церкви від держави аж ніяк не означає те, що церква має право не виконувати державних законів. Усі громадяни України рівні в правах, а також рівні у відповідальності перед законом, тому церква навпаки має особливо демонструвати власну законослухняність, виховуючи таким чином свою паству. І якщо церква не повинна втручатися у державні справи, то держава, впроваджуючи свою політику, зобов'язана відстежувати її дотримання всіма суб'єктами державного життя, зокрема й релігійними організаціями, виявляючи при цьому політичну волю, а в разі потреби й законодавчий примус. Варто погодитися з багатьма українськими релігієзнавцями: для наведення ладу в нинішніх стосунках православних церков не слід вигадувати нічого нового, треба просто виконувати наявні закони, які регламентують усунення проблем, але які, на жаль, відверто ігноруються представниками МП.

За день до початку путіним війни проти України, 23 лютого 2022 року Кирило Гундяєв ще раз звернувся із особливим закликом і благословенням до армії рф «быть готовыми дать отпор врагу» «на рубежах нашего Отечества». «Идите смело исполнять свой воинский долг и помните, что если вы жизнь свою

положили за Родину, за други своя, как говорит Священное Писание, то вы будете вместе с Богом в Его Царстве, в Его славе, в Его вечной жизни»

У подальші шість місяців війни рф проти України у своїх посланнях і закликах московський патріарх продовжив формулювати власну «теологію війну» та «сакральне» виправдання агресії Росії проти України.

Зокрема, проголошені ним ідеї «відкуплювальної жертви» загиблих російських солдатів є нічим іншим, як запозиченням ідей шахідизму з радикально-фундаменталістських течій ісламського світу, за якими воїн (муджахід) у разі загибелі під час війни з «невірними» (джихад) отримує автоматичне прощення гріхів та потрапляє до раю.

При цьому «гарантією» потрапляння у «рай» вважається боротьба саме з «невірними», а не з власними одновірцями, як це має у випадку з Кирилом Гундяєвим, який по суті закликає до знищення власну православну паству з УПЦ МП.

Як «шахідизм» не є ідеологією всього ісламу, а лише окремих ісламістських екстремістсько-політичних течій радикально-фундаменталістського спрямування, і самі ісламські країни страждають від атак терористів-смертників, так і погляди патріарха Кирила ідуть всупереч православному вченню і завдають шкоди християнству [48].

Отже, у період 2000–2014 років концепція «русского мира» зазнала радикальної трансформації — від маргінального культурно-історичного наративу до центральної ідеологічної доктрини російської зовнішньої політики. Ця доктрина стала інструментом геополітичного реваншизму Кремля, спрямованого на перегляд міжнародного порядку, розширення сфери впливу рф на пострадянському просторі, а також дестабілізацію демократичних режимів, зокрема України. Ключову роль у реалізації цього проєкту відіграла Російська православна церква, яка, діючи в тісному симбіозі з державними структурами, зокрема силовими та дипломатичними, активно впроваджувала ідеї «русского мира» як усередині самої рф, так і за її межами.

На українському напрямі діяльність РПЦ була відверто антиукраїнською,

спрямованою на збереження домінування Московського патріархату, недопущення автокефалії Української церкви, руйнування національної ідентичності українців і підриє державного суверенітету. Після 2014 року ця діяльність стала складовою гібридної війни Росії проти України, а міжнародна мережа проросійських релігійних, гуманітарних та медійних структур (на зразок ІППТ чи РАТ) перетворилася на плацдарми просування кремлівських наративів у світі.

Діяльність УПЦ МП в Україні вже тривалий час виходить далеко за межі релігійної практики та має виразний політичний, ідеологічний і деструктивний характер. Керівництво цієї церкви не лише відкрито ігнорує українське законодавство та правила демократичного співжиття, а й цілеспрямовано працює на дискредитацію держави як на внутрішньому, так і на міжнародному рівні. Послугуючись риторикою «русского мира» та методами гібридної війни, УПЦ МП виконує роль ідеологічного інструмента впливу Росії, маскується під переслідувану конфесію, одночасно провокуючи релігійні конфлікти, розпалюючи ворожнечу та блокуючи легітимні процеси релігійної самоідентифікації українців. Використання релігії як прикриття для інформаційних, політичних і навіть саботажних операцій, спроби маніпулювати громадською думкою, підриє довіру до влади та гальмувати суспільні трансформації становлять загрозу національній безпеці [26].

Описане вище дає підстави стверджувати, що для впливу на українське суспільство використовує дискурс сили (через зв'язок ВЗЦЗ МП із КДБ-ФСБ та спецслужбами росії, з підтримкою проєкту «русского мира», що є частиною експансіоністської геополітики, інформаційна війна проти ПЦУ й Константинополя з боку УПЦ МП після надання Томосу - прояв використання «дискурсу сили» в релігійній сфері); «дискурс права» (питання томосу 1686 року, скасованого Вселенським патріархатом, та створення ПЦУ через Об'єднавчий собор - приклад апеляції до канонічного права і його ревізії; УПЦ МП посилається на Грамоту патріарха Алексія, яка не надає автокефалії, але використовується для легітимації свого особливого статусу); «дискурс

миру/діалогу» (офіційні заяви УПЦ МП після 2022 року, в яких декларується незалежність і ухиляються від прямо проросійських позицій, але не засуджується агресія, подаються як миротворчі чи нейтральні ініціативи; намагання ввести в оману міжнародну спільноту, що маскує справжню політичну лояльність до агресора.

### **РОЗДІЛ 3**

## **ПРОТИДІЯ ДЕСТРУКТИВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ РОСІЙСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ З БОКУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ: МОЖЛИВОСТІ ТА РИЗИКИ**

### **3.1. Правові методи захисту національної безпеки: дотримання українського законодавства і модерування процесів переходу парафій до Православної церкви України**

Попри те що в Україні питанням релігійної безпеки перебуває в компетенції СБУ та Державної служби з етнополітики та свободи совісті, їх діяльність здійснюється при умові відвертих кримінальних діянь релігійних осередків, наявності доказів та медійного розголосу. Релігійні питання розпорошені серед інших завдань, тож контроль над діяльністю церков не приділено достатньої уваги. Необхідне комплексне, але ненасильницьке вирішення, держава має показати, що уважно стежить за релігійними організаціями, аби ті орієнтувалися на Київ, а не Москву. Ця систематична робота необхідна. Так, йде війна, проте відкласти вирішення цих завдань на завтра буде пізно, а після війни будуть інші більш важливіші питання, це необхідно робити зараз, щоб вони зрозуміли що безкарності та нагляду за їх діяльністю не буде.

Аналіз духовно-релігійної складової національної безпеки надає можливість визначити такі її основні напрями: духовно-релігійна незалежність, яка насамперед означає самодостатню життєдіяльність усіх компонентів державно-церковних відносин, їхню спроможність відстоювати національні інтереси України як у внутрішньополітичному житті країни, так і на міжнародній арені; демократичність і стабільність духовно-релігійного життя у державі, що передбачає міцність та надійність державних, політичних і громадських інституцій, які покликані забезпечувати свободу віросповідання, стримувати дестабілізаційні чинники та гарантувати духовно-релігійні права і свободи кожного окремого громадянина, громади вірян, церкви тощо; здатність до

саморозвитку і прогресу, тобто природна спроможність до самодостатньої реалізації національних інтересів у духовно-релігійній сфері відповідно до змін, що відбуваються як в середині країни, так і в міжнародному житті [45].

Основними об'єктами духовно-релігійної складової національної безпеки України слід вважати: особу, її релігійні права й свободи; релігійні організації та характер взаємовідносини між ними; державу, її незалежність і територіальну цілісність, національно-культурну самобутність народів, що її населяють.

Головним суб'єктом складової духовно-релігійної безпеки є Українська держава, яка разом із традиційною церквою (церква ми) здійснює цілеспрямовану політику в релігійній сфері, покликану забезпечити духовну єдність народу, стабільність та динамізм прогресивного розвитку всього суспільства.

Результатами цієї політики має бути реалізація національних інтересів у духовно-релігійній сфері й насамперед, зміцнення суверенітету і незалежності України, ефективне та соціально орієнтоване державне управління духовними процесами, свобода волевиявлення й реалізація релігійних інтересів особи та релігійних груп, конструктивне розв'язання міжцерковних конфліктів, налагодження міжцерковної та міжконфесійної співпраці тощо.

Найважливішими чинниками духовно-релігійної складової національної безпеки є такі:

- внутрішньорелігійна стабільність (міжцерковна та міжконфесійна злагода - здатність до розв'язання релігійних суперечностей насамперед ненасильницькими способами);
- зовнішньорелігійна стабільність (входження українських церков до міжнародних релігійних організацій, зміцнення міжнародного авторитету й незалежності України як великої європейської держави, збереження національно-культурної самобутності її народу - наявність для цього ефективного механізму);

- створення належних умов задля повного задоволення релігійних потреб, свободи світогляду та віросповідання всіма громадянами України, іноземцями та особами без громадянства;
- наявність комплексної стратегії суспільно-політичного й духовного розвитку держави, зокрема у сфері забезпечення релігійної безпеки України.

До основних принципів захисту національних інтересів України у духовно-релігійній сфері можна віднести такі:

- пріоритет прав людини, верховенство закону та єдине правове поле для усіх суб'єктів державно-церковних відносин незалежно від їхньої національної приналежності, фінансових можливостей та політичних уподобань;
- дотримання балансу інтересів особи, громади вірян, конфесії, суспільства, держави та їхня взаємна відповідальність щодо захисту національних інтересів у духовно-релігійній сфері;
- своєчасність та адекватність дій держави стосовно реальних загроз національній безпеці України з метою якнайефективнішого захисту національних інтересів у духовно-релігійній сфері;
- пріоритет ненасильницьких (договірних) засобів під час вирішення як внутрішніх, так і зовнішніх конфліктів у сфері духовно-релігійних відносин;
- відповідність концепції, форм та методів забезпечення національної безпеки України у духовно-релігійній сфері загальноєвропейській та світовій системам безпеки, а також створення відповідних умов інтеграції до цих систем.

Духовно-релігійна складова безпосередньо впливає і може суттєво підвищувати небезпеку можливих основних загроз національній безпеці України у найважливіших сферах життєдіяльності суспільства: політичній, економічній, соціальній, військовій, інформаційній [40].

Основними загрозами національним інтересам України в релігійному середовищі є: діяльність УПЦ Московського патріархату, що підтримала окупацію Криму РФ; конфлікти у мусульманському середовищі через різновекторність впливів та боротьбу за сферу впливу на тлі війни, що загрожує локальними протистояннями та дестабілізацією; активність Української

правовірної греко-католицької церкви з антиукраїнським спрямуванням; протиправні прояви неокультів, небезпечні для держави й суспільства. РПЦ притаманне використання релігії для підриву української державності, поширення капітулянтських настроїв і дискредитації війська становить для неї дуже серйозну небезпеку навіть на тлі тих неймовірних викликів, які постали перед Україною у військовій, економічній, соціальній, гуманітарній та інших сферах з початком російської агресії.

Актуальними проблемами забезпечення релігійної безпеки є: відсутність духовної цілісності та єдності основних ціннісних орієнтацій суспільства; відсутність конфесійної єдності навіть серед основних релігійних груп; ризик використання етноконфесійних факторів для дестабілізації внутрішньополітичної ситуації.

Власне, для протидії цій небезпеці можливими були дві головні стратегії. Перша – це обмеження релігійної активності, що на практиці могло б означати обмеження обсягів релігійної свободи у поєднанні з особливими, більш жорсткими умовами для функціонування релігійних інститутів, чиї керівні центри знаходяться в країні-агресорі. В таку стратегію цілком вписувався законопроект «Про особливий статус релігійних організацій, керівні центри яких знаходяться в державі, яка визнана Верховною Радою України державою-агресором» (№4511 від 22 квітня 2016 р.), що передбачав спеціальні обмеження для діяльності таких релігійних інститутів і який так і не став законом.

Друга стратегія – це навпаки, розширення обсягів релігійної свободи й водночас, мінімізація деструктивного впливу Московського патріархату та його проксі на релігійно-суспільне і громадсько-політичне життя України. Виходячи принаймні з кількох причин, Українська держава обрала другу стратегію.

По-перше, опозиція до режиму Януковича, яка прийшла до влади внаслідок Революції Гідності, неодноразово обіцяла реалізувати всі ті запити, які Церкви й релігійні організації висували впродовж багатьох років до парламентів, президентів та урядів країни і щонайменше не хотіла асоціювати себе з утисками релігійної свободи.

По-друге, українське суспільство вважає релігійну свободу важливою, погоджується із тим, що в Україні така свобода є реальною, а не декларативною і достатньо чутливо реагує на її утиски.

По-третє, для України було б абсолютно неприйнятним вдаватися до дзеркальної відповіді не тільки на ті злочини, які чинять проти вірян і їхніх об'єднань ватажки т. зв. «ДНР/ЛНР».

По суті справи, єдиною обмежувальною новелою, що її запровадила стосовно УПЦ МП Верховна Рада України (яка дотепер не виконується через оскарження в судах), стала вимога для релігійної організації, яка є частиною іншої структури, керівний центр якої знаходиться в державі, котра законом визнана такою, що здійснила військову агресію проти України та тимчасово окупувала територію України, зобов'язана у своїй повній назві показувати відповідну належність [11].

Понад те, ситуація 2010 – 2013 рр., коли Церкви й релігійні організації України об'єдналися проти наступу адміністрації Януковича на свої права і свободи, свідчить: українське релігійне середовище не тільки шанує релігійну свободу, але й вміє її обстоювати. [21].

Отже, захист національної безпеки України у сфері духовно-релігійних відносин потребує чіткого дотримання національного законодавства та активного державного модерування процесів переходу релігійних громад, зокрема парафій з УПЦ Московського патріархату (МП) до Православної церкви України (ПЦУ). В умовах масових переходів і посиленої інформаційної війни, що ведеться з боку керівництва УПЦ МП та їхніх покровителів, з'являються серйозні виклики, пов'язані з дестабілізацією суспільства, розпалюванням внутрішніх конфліктів та зовнішніми впливами, що загрожують суверенітету держави. Значна частина активності УПЦ МП спрямована на дискредитацію України на міжнародній арені через поширення неправдивих заяв про утиски та релігійні переслідування, що фактично підтримує інформаційні кампанії країни-агресора. При цьому на місцях клірики МП системно використовують нелегальні, кримінальні методи тиску для блокування переходів парафій, що

підриває верховенство закону та порушує права вірян, які реалізують своє право на свободу віросповідання. Відсутність належного державного контролю та спеціалізованих підрозділів, що опікувалися б релігійною безпекою, послаблює ефективність протидії цим загрозам.

Враховуючи воєнний стан і загрози зовнішньої агресії, державна політика у сфері духовно-релігійних відносин має бути послідовною, системною та жорстко реагувати на порушення законодавства і деструктивні дії, що підривають суверенітет, територіальну цілісність і духовну єдність українського народу. Лише комплексний підхід, що поєднує правове регулювання, державний контроль і міжконфесійний діалог, здатен забезпечити стабільність, захистити національні інтереси й сприяти консолідації суспільства в умовах сучасних викликів.

### **3.2. Протидія соціальній дестабілізації, подолання наслідків пропаганди міжгрупової ворожнечі**

На протидію соціальній дестабілізації як загрозі для національної безпеки, на подолання наслідків пропаганди міжгрупової ворожнечі спрямований Закон України «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій». ключовим нормативно-правовим актом, спрямованим на забезпечення національної безпеки України шляхом регулювання діяльності релігійних організацій, пов'язаних з державами-агресорами.

Цей закон визначає особливості діяльності іноземних релігійних організацій в Україні, встановлюючи заборону на функціонування тих, що мають керівні центри в державах, які визнані такими, що здійснили або здійснюють збройну агресію проти України та/або тимчасово окупували частину її території. Зокрема, забороняється діяльність релігійних організацій, які прямо або опосередковано підтримують збройну агресію проти України, включаючи через публічні виступи керівників або інших органів управління.

Закон передбачає, що релігійні організації, афілійовані з іноземними релігійними організаціями, діяльність яких заборонена в Україні, повинні припинити свою діяльність у встановленому законом порядку. Перелік таких організацій затверджується наказом Державної служби України з етнополітики та свободи совісті (ДЕСС) та оприлюднюється на її офіційному вебсайті.

Крім того, закон забороняє використання релігійних організацій для пропаганди ідеології «руського мира», включаючи популяризацію такої ідеології. При цьому враховуються факти поширення пропаганди як безпосередньо релігійною організацією, так і її статутними або іншими органами управління, іншими особами, що діють від їх імені.

Закон також встановлює процедуру припинення діяльності релігійних організацій, афілійованих з іноземними релігійними організаціями, діяльність яких заборонена в Україні. Релігійні організації, підозрювані у співпраці з такими іноземними структурами, перевіряються відповідною експертною комісією, створеною ДЕСС. У разі виявлення порушень ДЕСС видає припис церкві на усунення ситуації. Українські релігійні організації, афілійовані з релігійними організаціями держави-агресора, мають дев'ять місяців для розірвання зв'язків зі своїм керівним центром. Якщо зв'язки не будуть припинені, ДЕСС подає позов до суду щодо заборони діяльності такої організації.

Цей закон є важливим кроком у забезпеченні національної безпеки України, оскільки спрямований на обмеження впливу іноземних релігійних організацій, які можуть використовуватися як інструменти гібридної війни та пропаганди. Він також підкреслює важливість державного контролю над діяльністю релігійних організацій, особливо в умовах збройного конфлікту та інформаційної агресії (Закон України «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій» (№ 3894-IX)).

Дослідниками А. Колодний та Л. Филипович [34, 35, 49] проведено комплексне теоретико-аналітичне осмислення проблеми релігійної безпеки у ХХІ столітті, зокрема крізь призму загроз для України. Автори, спираючись на багаторічний досвід дослідження релігієзнавчої проблематики, пропонують

системне бачення релігійної безпеки як важливої складової загальної архітектури національної безпеки. Вони аргументують, що в умовах гібридних війн, зростання впливу квазірелігійних ідеологій, а також активізації деструктивних релігійних організацій поняття релігійної безпеки набуває принципово нового виміру, стаючи одним із критично важливих чинників збереження суверенітету, державності та громадянської стабільності [18].

Колодний і Филипович детально зупиняються на специфіці українського контексту релігійної безпеки, виокремлюючи найбільш значущі загрози. Перш за все, автори вказують на діяльність Російської православної церкви та її українських структур, які не лише ідеологічно, а й організаційно інтегровані до системи гібридної війни Російської Федерації проти України. Вони наголошують, що використання РПЦ як одного з інструментів «м'якої сили» Москви - це давно апробований механізм релігійного впливу, який за умов війни 2014–2022 років перетворився на загрозу безпосередньо державній безпеці та суспільній стабільності. Релігійний чинник, за словами авторів, активно використовується як канал інформаційно-психологічного тиску, легітимації анексії українських територій, просування ідеології «руського міра» та дискредитації української автокефалії [34, 35, 49].

Особливий наголос робиться на тому, що недооцінка релігійного чинника як виклику національній безпеці є стратегічною помилкою, що спостерігалася в Україні протягом тривалого часу. Авторі підкреслюють, що в національній безпековій політиці бракувало спеціалізованої аналітики, правового механізму захисту релігійної безпеки та структурної відповідальності за релігійний вектор. Вони виступають за інституціоналізацію політики релігійної безпеки, розробку відповідних нормативно-правових актів, а також створення окремого сегмента у сфері державної безпеки, відповідального за моніторинг, аналіз і протидію релігійним загрозам.

Також у статті відзначено, що після надання автокефалії Православній Церкві України у 2019 році зросла конфліктогенність у релігійному середовищі, що, за відсутності чіткої державної політики, використовується Кремлем як

додатковий інструмент дестабілізації. Колодний і Филипович звертають увагу на необхідність підтримки з боку держави українських національних релігійних організацій, що працюють на утвердження громадянської єдності та захист інформаційного простору [34].

Загалом автори приходять до висновку, що в умовах нової геополітичної реальності, коли релігія дедалі частіше використовується як політична технологія, держави мають виробити нову парадигму розуміння релігії не лише як права людини чи інституційної автономії, але і як чинника стратегічної безпеки. Для України це питання особливо актуальне в умовах російської агресії, з урахуванням того, що саме релігійна сфера є одним із найбільш чутливих і потенційно вибухонебезпечних елементів внутрішньої політики та національного буття.

У підсумку Колодний і Филипович пропонують системні заходи щодо нейтралізації релігійних загроз та інтеграції релігійної безпеки в загальну стратегію національної безпеки України, з урахуванням сучасних викликів, гібридної війни, а також інформаційно-психологічних маніпуляцій із боку російської федерації [35, с. 67 – 73].

Л. Филипович зазначає, що тривалий час ідея релігійної безпеки не мала належного розвитку в Україні, не була включена до безпекових стратегій та не враховувалася при соціальному прогнозуванні. Це призвело до необхідності актуалізувати проблеми релігійної безпеки та небезпеки для України, визначити базові наративи та виокремити сучасні релігійні загрози [49].

Особливу увагу приділено аналізу законодавчих ініціатив, спрямованих на обмеження діяльності релігійних організацій, афілійованих з державою-агресором. Зокрема, розглядається проєкт закону № 8371, який передбачає заборону діяльності релігійних організацій, керівні центри яких знаходяться в країні-агресорі. Авторка зазначає, що цей законопроект викликав гостру критику з боку УПЦ та експертного середовища, оскільки його прийняття може мати негативні наслідки для релігійної свободи в Україні [32].

Филипович також аналізує роль РПЦ у формуванні ідеології «русского мира» та її вплив на українське суспільство. Вона підкреслює, що РПЦ використовується як інструмент гібридної війни росії проти України, сприяючи поширенню проросійських наративів та підризу національної єдності [49].

У статті розглядаються також внутрішні та зовнішні фактори релігійної небезпеки. До внутрішніх факторів віднесено діяльність релігійних організацій, які нехтують українськими цінностями та сприяють формуванню відчуженості своїх вірян від українського суспільства. Зовнішніми факторами є підтримка таких організацій з боку ворожих Україні політичних сил [41].

Авторка наголошує, що релігійна безпека України полягає не лише в наявності конфесійних спільнот, які обстоюють її суверенність, але й в активній діяльності вірян цих конфесій в обстоюванні української державності. Вона підкреслює важливість формування українського світу, де панують українські цінності та візії, а також утвердження відкритості релігійних спільнот до взаємодії з іншими інституціями [8].

У підсумку, Филипович робить висновок, що релігія стає важливим елементом всієї системи національної безпеки України. Вона закликає до формування нової парадигми розуміння релігії не лише як права людини чи інституційної автономії, але і як чинника стратегічної безпеки [49, с. 211–220].

В. Войналович зазначає, що після 2014 року релігійна ситуація в Україні зазнала суттєвих змін, зумовлених анексією Криму та збройною агресією росії на Донбасі. Ці події спричинили загострення міжконфесійних відносин, особливо між УПЦ (МП) та новоствореною Православною Церквою України. Автор підкреслює, що РПЦ та її українська філія використовуються як інструменти «м'якої сили» росії для впливу на внутрішньополітичну ситуацію в Україні [12].

Релігійна сфера стала об'єктом гібридної війни, де використовуються як традиційні, так і новітні методи впливу, включаючи інформаційні кампанії, пропаганду та маніпуляції громадською думкою. Автор зазначає, що такі дії

спрямовані на підрив національної єдності, посилення розколу в суспільстві та дискредитацію державних інституцій.

Войналович також аналізує внутрішні виклики, з якими стикається релігійна сфера України. Серед них — відсутність чіткої державної політики щодо релігійних організацій, недостатній рівень правової регламентації їхньої діяльності та брак ефективного механізму контролю за дотриманням законодавства. Ці фактори створюють умови для зловживань та порушень, що можуть мати негативні наслідки для національної безпеки [12].

В. Войналович наголошує на необхідності формування цілісної державної політики у сфері релігії, яка б враховувала як зовнішні, так і внутрішні загрози. Він пропонує низку заходів, спрямованих на зміцнення релігійної безпеки, зокрема: посилення контролю за діяльністю релігійних організацій, що мають зв'язки з державами-агресорами; удосконалення законодавчої бази; активізацію міжконфесійного діалогу та співпраці; підтримку національно орієнтованих релігійних спільнот [12].

В. Войналович робить висновок, що релігійна сфера в Україні потребує системного підходу та комплексних рішень, спрямованих на забезпечення її стабільності та безпеки. Він підкреслює, що лише за умови ефективної взаємодії держави, релігійних організацій та громадянського суспільства можна досягти гармонізації міжконфесійних відносин та зміцнення національної єдності [12].

РПЦ є важливим елементом гібридної агресії росії проти України, що становить серйозну загрозу національній безпеці. Він закликає до розробки ефективних механізмів протидії цьому впливу, зокрема через посилення державного контролю за діяльністю релігійних організацій, що мають зв'язки з державою-агресором [18].

В умовах гібридної війни росії проти України релігійна сфера перетворилася на один із найуразливіших секторів, де ведеться боротьба за ідентичність, лояльність громадян та вплив на масову свідомість. Автором констатується, що релігійні організації, пов'язані з російською федерацією, зокрема УПЦ МП, використовуються як канали поширення деструктивних

ідеологем, спрямованих на делегітимацію української державності, розпалювання міжконфесійної ворожнечі, знищення національної єдності.

В. Масоцький здійснює ґрунтовний аналіз механізмів протидії даним загрозам з боку української держави. Він окреслює проблематику функціонування чинних інституційних та правових механізмів забезпечення релігійної безпеки, зокрема звертає увагу на неузгодженість та фрагментарність законодавчого поля у сфері державно-конфесійних відносин. Дослідник обґрунтовує необхідність оновлення та вдосконалення державної політики в галузі релігії, зокрема у сфері забезпечення релігійної безпеки в умовах гібридної агресії.

В. Масовець акцентує на ролі державних інститутів у моніторингу діяльності релігійних організацій, виявленні зв'язків із державами-агресорами та запобіганні використанню релігійних організацій як інструментів політичного впливу та інформаційної агресії. При цьому зазначається, що такі заходи мають здійснюватися з урахуванням дотримання принципів свободи совісті та віросповідання, аби уникнути звинувачень у порушенні демократичних стандартів [37].

Особливу увагу згаданий вище дослідник приділяє необхідності реформування інформаційної політики в релігійній сфері, спрямованої на формування позитивного іміджу державних інституцій у міжконфесійному середовищі, просування української ідентичності, підтримку діалогу та порозуміння між релігійними громадами, які поділяють ідеї єдності, незалежності та територіальної цілісності України.

В. Масовець пропонує низку конкретних заходів, спрямованих на посилення національної стійкості у сфері релігійної безпеки, зокрема через впровадження чіткої стратегії державної політики релігійної безпеки, перегляд правового поля, активізацію співпраці з релігійними організаціями, які підтримують державний суверенітет України, а також посилення державного контролю за діяльністю релігійних організацій, що мають реальні або потенційні зв'язки з державами-агресорами [37].

С. Шумило також звертає увагу на роль держави у забезпеченні релігійної безпеки, підкреслюючи важливість розробки та впровадження ефективної політики, спрямованої на підтримку національно орієнтованих релігійних спільнот та протидію впливу іноземних релігійних структур, що можуть бути використані як інструменти гібридної війни. Це включає посилення контролю за діяльністю релігійних організацій, що мають зв'язки з державами-агресорами, та удосконалення законодавчої бази у сфері державно-церковних відносин [52].

Сьогодні Церква також позиціює себе як миротворець. Водночас Патріарх Кирило стверджує, що в Україні йде братовбивча, громадянська та релігійна війна. А «русский мир» – це жертва війни, бо всякі «розкольники» греко-католики нападають на «істинне християнство», яким є російське православ'я. Відтак агресор позиціюється як жертва. Війну на сході України позиціюють як війну проти Росії, як спроби знищення істинного християнства на Сході. Тут простежується давня дихотомія протиставлення Сходу і Заходу або східного християнства і західного християнства. Це болюче протиставлення західної Римської імперії та східної Російської імперії [57].

Серед основних зовнішніх загроз названі: агресія Росії проти України, анексія Криму, гібридна війна, яка ведеться на різних рівнях і в різних формах, наявність Москви та Риму як релігійних центрів, які щодо релігійної України мають свої стратегічні плани, що не збігаються з українськими, а часто і прямо суперечать їм, поширення антиукраїнських світських і релігійних ідеологій і теорій ("русский мир", "святая Русь", "богоносний народ", "вселенська місія Росії", євразійство, панславізм тощо). Окремо були згадані нинішні вибори Президента України та пряма чи прихована участь в них антиукраїнських сил тощо [56].

При визнанні зовнішніх небезпек, не можна ігнорувати чи нехтувати небезпеками внутрішніми, про які українці часто забувають, виносячи на ззовні причини всіх своїх невдач чи проблем. А вони, внутрішні чинники, якщо не враховані, можуть зіграти навіть вирішальну роль у зміні напрямку руху. Йдеться про втрату великою кількістю українців ціннісних смислів свого існування, про

внутрішній розбрат між прихильниками української України, про стан непевності, який переживає більша частина українців, щодо власної ідентичності, що проявляється у ставленні до української мови як державної, до Томосу як виразу нової ідентифікаційної матриці, про внутрішньо інституційні протистояння в різних релігіях тощо [55].

До основних заходів протидії соціальній дестабілізації як загрози для національної безпеки на релігійному ґрунті: розбудовувати суспільство, де панують українській цінності, українські візії, конструктивно змінювати пострадянські стереотипи й форми взаємодії між людьми і суспільними структурами; відстоювати та всіляко утверджувати релігійну свободу і плюральність релігійного життя в Україні; утвердження України як носія нових ідей і відповідних практик про відкрите православ'я, відкритий протестантизм, відкритий іслам тощо; запровадження нового формату спілкування, який можливий лише через і у формі діалогу: діалогу Церкви й держави, Церкви й суспільства, Церкви й Церкви; демонстрація державою себе як гаранта верховенства права і поваги до людської гідності, тобто будь-які зміни в державній політиці щодо Церкви, законодавчі, виконавчі, судові, мають відбуватися у строгій відповідності до законів, а Церкви, як законослухняні юридичні особи, мають виконувати ці закони, або оскаржувати їх у встановленому законному порядку; своєчасне інформування ЗМІ українського суспільства без створення підґрунтя для фейків і маніпуляцій; утвердження поваги до свободи й права на правдиву інформацію [49].

Отже, у контексті гібридної війни та збройної агресії російської федерації релігійна сфера в Україні перетворилася на один із ключових напрямів інформаційно-психологічного впливу, що створює реальні загрози для національної безпеки. Закон України «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій» є важливим інструментом протидії таким загрозам. Він спрямований на обмеження впливу іноземних релігійних структур, афілійованих із державами-агресорами, та регламентує порядок їхньої діяльності на території України. Аналіз наукових досліджень (А. Колодного, Л. Филипович,

В. Войналовича) свідчить про потребу інституціоналізації релігійної безпеки як складової системи національної безпеки. Недооцінка релігійного чинника в минулому стала однією з причин посилення деструктивного впливу релігійних організацій, афілійованих з РФ. У зв'язку з цим актуальним завданням державної політики є формування ефективної стратегії в галузі релігійної безпеки, що передбачає не лише правове обмеження деструктивних впливів, а й підтримку національно орієнтованих конфесій, міжконфесійного діалогу та релігійної толерантності [49, 51].

Протидія соціальній дестабілізації в Україні як загрози національній безпеці є комплексним завданням, що охоплює як зовнішні, так і внутрішні виклики. Через церковну риторику РПЦ відбувається маніпуляція свідомістю, підміна духовних цінностей імперською ідеологією, мілітаризація релігійної свідомості, виправдання агресії, ідеологічне зомбування населення [5]. Іншими викликами є внутрішня нестабільність, яка проявляється у втраті ціннісних орієнтирів, розмитості ідентичності, мовному та релігійному протистоянні, що може бути використане як інструмент гібридної війни проти держави. Для подолання цих викликів необхідно будувати національну політику на засадах релігійної свободи, відкритості, плюралізму, поваги до гідності людини й верховенства права, сприяти розвитку нових форматів діалогу між державою, суспільством і релігійними інституціями, створенню системи протидії дезінформації, формуванні й підтримці відкритих моделей релігійного життя, збереженні українських духовних та культурних візій.

### **3.3. Протидія дезінформаційній діяльності російської православної церкви на міжнародній арені**

Російсько-українська війна стала сейсмічною подією в геополітичному ландшафті, змінивши динаміку влади в Європі та оголивши значні тріщини в глобальному порядку. Конфлікт виніс на поверхню старі проблеми, такі як відсутність продовольчої безпеки, енергетична залежність і регіональна

нестабільність, водночас породивши нові сили та альянси, які кидають виклик традиційному домінуванню західних країн. Ця війна, далеко не ізольована європейська проблема, мала далекосяжні наслідки, змінивши міжнародні відносини та загостривши вразливість у таких різноманітних регіонах, як Близький Схід, Африка, Південна та Східна Азія.

Війна показала крихкість нинішньої глобальної системи. Старі проблеми, які вважалися контрольованими, виринули на поверхню з новою інтенсивністю. Війна порушила життєво важливі ланцюги постачання, спричинивши стрімке зростання цін на продовольство, що, своєю чергою, загострило економічну нерівність і політичні заворушення. Подібним чином енергетична криза, викликана війною, змусила країни повернутися до екологічно шкідливих практик, підриваючи глобальні зусилля по боротьбі зі зміною клімату.

Водночас війна прискорила появу нових сил і альянсів, які кидають виклик гегемонії традиційних інституцій, якими домінує Захід. Росія, попри на економічні санкції та військові невдачі, продовжує розширювати свій вплив у таких регіонах, як Африка та Близький Схід, використовуючи тактику жорсткої та м'якої сили. Група Вагнера, наприклад, зіграла ключову роль у забезпеченні геополітичних інтересів Росії в Африці, приєднавшись до місцевих урядів і використовуючи регіональну нестабільність. Подібним чином зростає вплив Китаю, головним чином через його ініціативу «Один пояс, один шлях», зробив його ключовим гравцем у зміні економічного та політичного ландшафту регіонів, які сильно постраждали від наслідків війни.

У цьому геополітичному контексті, що розвивається, незахідні коаліції, такі як БРІКС, набувають все більшого значення. Їхній зростаючий вплив у глобальному управлінні означає зміну балансу сил, оскільки країни, що розвиваються, шукають альтернативи традиційному світовому порядку під керівництвом Заходу. Ця перебудова глобальних альянсів відображає ширші тріщини в міжнародній системі, оскільки країни змушені адаптуватися до мінливої динаміки влади, впливу та безпеки.

Російсько-українська війна, по суті, стала каталізатором перегрупування глобальних структур влади, виявивши як крихкість нинішнього світового порядку, так і появу нових акторів на міжнародній арені. У міру того, як старі проблеми з'являються знову, а нові сили з'являються, світ опиняється на критичному етапі, коли чинна система повинна або розвиватися, щоб відповідати цим викликам, або зіткнутися з подальшою фрагментацією та нестабільністю [9].

Дослідниця О. Хмільовська наголошує, що багаторічна роз'єднаність українського православ'я на три структури стала болісною проблемою не лише в релігійній сфері, але й у суспільно-політичному житті України. УПЦ МП, підпорядкована РПЦ, виступає провідником шовіністичної ідеології Росії, поляризуючи українське суспільство та виступаючи своєрідною «п'ятою колоною» в умовах гібридної війни. Це створює серйозні загрози для національної безпеки України, оскільки РПЦ, як інституція, є певним державним підрозділом Російської Федерації, а її предстоятель Кирило не приймає самостійних рішень щодо питань, пов'язаних з Україною [50].

Згадана вище дослідниця підкреслює, що РПЦ через УПЦ МП проводить цілеспрямовану системну політику на нівелювання іміджу Православної церкви України (ПЦУ) як в Україні, так і за її межами. Це проявляється у дискредитації ПЦУ, поширенні проросійських наративів та підриві авторитету новоствореної автокефальної церкви.

Особлива увага приділяється питанню надання Україні Томосу про автокефалію та пошуку шляхів стимулювання процесу подальшого приєднання до ПЦУ інших церков. О. Хмільовська зазначає, що надання автокефалії Українській церкві не було спонтанним чи випадковим актом, а результатом багатовікових прагнень українського народу до церковної незалежності. Патріарх Варфоломій, надаючи Томос, враховував історичні обставини та зміни, що відбулися в Україні після анексії Криму 2014 року [50].

О. Хмільовська аналізує критику з боку РПЦ, звинувачення Константинопольського патріархату у втручанні у внутрішні справи та спроби дискредитації ПЦУ як неканонічної структури. Ці дії спрямовані на збурення

суспільної напруги та підрив єдності українського православ'я. Дослідниця підкреслює, що боротьба між ПЦУ та РПЦ в Україні є не лише церковним конфліктом, але й геополітичним протистоянням. Російська держава використовує РПЦ як інструмент впливу на Україну, прагнучи зберегти свій контроль над українським православ'ям та перешкодити його інтеграції у світове православ'я. РПЦ через УПЦ МП продовжує залишатися провідником шовіністичної ідеології Росії в Україні, проводячи цілеспрямовану системну політику на нівелювання іміджу ПЦУ. Це створює серйозні загрози для національної безпеки України та вимагає відповідної реакції з боку держави та суспільства [50, с.. 434-440 ]

Науковці А. Міщук та М. Міщук зазначають, що УПЦ МП, будучи структурною частиною Російської православної церкви, часто виступає інструментом впливу Російської Федерації на внутрішні справи України. Це проявляється у пропаганді проросійських наративів, підриві авторитету державних інституцій та сприянні сепаратистським настроям серед вірян.

Згадані вище науковці підкреслюють, що діяльність УПЦ МП особливо активізувалася після початку збройної агресії Росії проти України у 2014 році. Церква використовує свій вплив для поширення ідеології «русского мира», що суперечить українській державній політиці та національним інтересам [38].

А. Міщук та М. Міщук наголошують на необхідності посилення контролю з боку держави за діяльністю релігійних організацій, особливо тих, які мають зв'язки з державами-агресорами. Вони пропонують розробити законодавчі механізми, які б дозволили ефективно протидіяти деструктивному впливу таких структур на національну безпеку. УПЦ МП, використовуючи релігійні переконання громадян, може сприяти дестабілізації ситуації в країні. Тому важливо вживати заходів для обмеження її впливу та забезпечення інформаційної безпеки держави [38, с.43-52].

РПЦ активно підтримує ідеологію «русского мира», яка служить виправданням агресивної зовнішньої політики Росії. Зокрема, у березні 2024 року під час з'їзду Всесвітнього російського народного собору, очолюваного

патріархом Кирилом, було схвалено документ «Настоящее и будущее Русского мира», в якому вторгнення в Україну визначається як «священна війна» з метою ліквідації української незалежності та встановлення російського контролю. Цей документ підкреслює духовну та моральну необхідність військової операції, що свідчить про активну участь РПЦ у формуванні агресивної політики Росії.

Дослідник А. Явор розкриває роль РПЦ у підтримці російської розвідки та спецслужб. Зазначається, що з 1990-х років спецслужби рф використовують радикальних, прокремлівських священнослужителів РПЦ для підризу державності України та інших країн. Зокрема, священнослужителі РПЦ збирають інформацію про настрої в Україні, дислокацію військових частин та моральний стан українських військових. Ці дії свідчать про використання РПЦ як інструменту розвідувальної діяльності [54].

А. Явор наводить приклади міжнародної реакції на діяльність РПЦ. Зокрема, у 2024 році комітет у справах безпеки Сенату Чехії закликав розслідувати можливу причетність РПЦ до операцій російського впливу. Болгарія та Північна Македонія вислали російських та білоруських священників за дії, що завдають шкоди національній безпеці. Шведська контррозвідувальна служба SAPO виявила, що особи, пов'язані з РПЦ, мали контакти з російською розвідкою та отримували значні кошти від російської держави. Ці факти свідчать про те, що РПЦ використовується як платформа для збору розвідувальних даних та здійснення впливу на інші країни [54].

З моменту призначення патріарха Кирила у 2009 році РПЦ стала найбагатшою православною церквою у світі. Церква керує сотнями підприємств, таких як видавництва, готелі, ювелірні магазини, що звільнені від податків. Прикладом є фабрика «Софрино», яка виробляє різноманітні товари від меблів до релігійних ікон. Ці підприємства забезпечують фінансову незалежність РПЦ та її здатність впливати на політичні процеси.

А. Явор розглядає історичні аспекти співпраці РПЦ з радянськими спецслужбами. Зокрема, наведено приклади вербування священнослужителів КДБ та використання церкви для здійснення розвідувальної діяльності. Ці факти

свідчать про тривалу традицію використання РПЦ як інструменту державної політики та контролю [54].

Згаданий вище дослідник підкреслює, що РПЦ є невіддільною частиною репресивного апарату Кремля, залученого в операціях впливу Росії. Церква активно підтримує агресивну політику Росії, використовується для збору розвідувальної інформації та здійснення впливу на інші країни. У зв'язку з цим, діяльність РПЦ становить серйозну загрозу для національної безпеки України та інших держав [54].

Те, що УПЦ, підпорядкована Московському патріархату, часто виступає як канал впливу Росії в Україні, поширюючи ідеї «русского мира» та підриваючи національну єдність. Це створює загрозу для національної безпеки, оскільки релігійні інституції можуть бути використані для дестабілізації ситуації в країні. У цьому контексті важливими є законодавчі ініціативи, спрямовані на обмеження впливу іноземних релігійних організацій, зокрема законопроекти, що передбачають заборону діяльності релігійних структур, афілійованих з державами-агресорами. Сьогодні необхідним є посилення державної політики щодо релігійних організацій, зокрема шляхом законодавчого регулювання їх діяльності та протидії зовнішньому впливу, підтримка національних релігійних інституцій, які сприяють консолідації українського суспільства та зміцненню національної безпеки [43].

Одним із важливих аспектів національної безпеки України у сфері духовно-релігійних відносин є міжнародно-дипломатична діяльність Української Православної Церкви Московського Патріархату (УПЦ МП), яка виконує значну роль у дискредитації України на Заході. Особливо це стосується традиціоналістично-консервативних кіл у європейських країнах, що наразі здобувають політичний вплив. У цих колах формується сприятливий фон для проросійської риторики, яка посилюється завдяки відсутності ефективної дипломатичної стратегії з боку Православної Церкви України (ПЦУ) та загальної розпорошеності української дипломатії. Відсутність скоординованої й послідовної роботи призводить до того, що значна частина українських біженців

у країнах Європейського Союзу опиняється фактично під контролем структур УПЦ МП та Російської Православної Церкви (РПЦ). Це створює додатковий канал впливу країни-агресора на українську діаспору, що ускладнює консолідацію патріотичного середовища та формує сприятливі умови для розповсюдження дезінформації.

Внутрішньополітичний аспект демонструє, що Україна фактично зазнала поразки у боротьбі за духовний простір, який продовжує контролювати УПЦ МП. Попри масштабні зусилля щодо переходу парафій до ПЦУ, суттєвих якісних змін не відбулося: більшість кліру й активних вірян залишаються вірними Московському патріархату. Окрім того, частина цих груп демонструє радикально опозиційне налаштування щодо української держави. Сучасна стратегія української влади щодо УПЦ МП здебільшого зводиться до застосування силових заходів — заборон, ліквідацій і примусового вилучення церковного майна. Такий підхід не сприяє переманюванню чи переконанню вірян Московського патріархату, а навпаки - посилює їхню ідентифікацію з уявленням про утиски й переслідування з боку держави. Водночас пропаганда УПЦ МП ефективно експлуатує релігійні символи та міфи («гоніння», «стоячання за віру», «аполітичність», «духовність», «не від світу цього»), які мобілізують вірян у протистоянні з владою, трансформуючи конфлікт у духовний ідентичнісний спротив [19].

Це свідчить про критичну необхідність включення в державну політику системної роботи з релігійною свідомістю громадян, формування просвітницьких та діалогічних механізмів. Відсутність такого підходу загрожує посиленням внутрішніх розколів і навіть контрпродуктивними результатами, що унеможливлює довгострокове врегулювання конфлікту.

Водночас силові методи є необхідними у якості підтримки загальної стратегії захисту державних інтересів. Зокрема, логічним кроком є вилучення в УПЦ МП ключових церковних об'єктів, таких як лаври і собори, які служать важливими точками контролю над територіями та впливом. При цьому важливо, щоб такі заходи супроводжувалися чіткими судовими провадженнями проти

конкретних осіб, причетних до сепаратистських чи інших злочинних дій, що підривають суверенітет України. Відсутність подібних юридичних кроків негативно позначається на міжнародному іміджі України й знижує легітимність силових дій [42].

Оптимальна стратегія передбачає поєднання «кнута» із «пряником», де силові методи є лише допоміжними до просвітницько-діалогічних. Наприклад, можна впроваджувати практику почергового богослужіння ПЦУ та УПЦ МП на підставі розколу попередньої громади. Такий механізм формально не є репресивним, але фактично відкриває ПЦУ доступ до нових храмів та посилює позиції української церкви. Для УПЦ МП це створює складний вибір — погодитися і піти на компроміс із власною пропагандою або відмовитися, ризикуювши втратити церковне майно.

Окремо варто зазначити, що існує загроза колаборації частини релігійних і політичних еліт з агресором, а також лобістські впливи у вищих колах державної влади, які можуть стримувати реалізацію ефективної політики у сфері духовно-релігійних відносин. Це підсилює необхідність формування прозорих і дієвих механізмів державного контролю, які були б захищені від зовнішніх і внутрішніх впливів.

Таким чином, безпосередній і комплексний підхід, що поєднує правове регулювання, активний державний контроль, системну дипломатію, просвітництво та міжконфесійний діалог, є ключовим для захисту національних інтересів України у духовно-релігійній сфері та забезпечення стабільності та консолідації суспільства в умовах сучасних викликів.

## ВИСНОВКИ

1. Ідея «Третього Риму», сформульована Філофеем, стала історичним та світоглядним підґрунтям для трансформації РПЦ у духовно-ідеологічний інструмент імперської політики росії. Хоча у свій час ця ідея була майже забута (ми не знаходимо згадок про неї аж до XIX ст.), у XIX столітті російськими слов'янофілами та імперською владою ці ідеї були відновлені і поставлені на нову, модерну основу. У сучасності ця концепція реалізується через доктрину «русского мира», що поєднує релігію, націоналізм й геополітику, формулює нову форму політичної релігії. РПЦ, в такому вигляді, слугує не лише релігійною інституцією, а й агентом впливу держави-агресора, що становить загрозу національній безпеці України.

2. Набагато потужнішим і тривалішим за впливом був підготовлений в Києві «Синопис» Інокентія Гізеля, покликаний легітимізувати спадкоємність москви від Києва, став фундаментальним джерелом для формування імперської ідеології, яка згодом еволюціонувала у «русский мир» — доктрину, що використовує релігійну риторику для виправдання геополітичної експансії. Цей текст відіграв ключову роль у символічному перенесенні політичного та духовного центру Русі, надаючи історичну правомірність російському пануванню. У XXI столітті наслідки цієї ідеологічної спадкоємності проявилися у відкритій агресії проти України, що робить критичне осмислення подібних джерел не лише історично необхідним, а й політично актуальним.

3. Святійший Синод, створений Петром I, став інструментом повної підпорядкованості Російської православної церкви державі, перетворивши її з духовної інституції на бюрократичний орган влади. Надалі, в радянську епоху, ця модель була лише посилена: РПЦ втратила залишки автономії та стала структурою внутрішнього контролю й зовнішньої пропаганди, тісно пов'язаною з органами безпеки. Сучасна РПЦ МП, успадкувавши цю модель, активно просуває ідеологію «русского мира», яка під виглядом релігійної місії легітимізує агресію, сакралізує війну, державу й територіальну експансію. Така

трансформація церкви з духовного осередку в інструмент геополітичного впливу становить серйозну загрозу для національної безпеки України та руйнує саму суть християнського служіння.

4. У ХХ столітті РПЦ спочатку відновила свою незалежність у 1917 році, проте швидко втратила її та була фактично знищена радянськими репресіями відродившись у 1943 році в контрольованій державою формі. Після відродження в 1943 році вона вже виконувала функції зовнішньополітичного інструмента СРСР, перебувала під впливом органів держбезпеки, а в пострадянський період остаточно інтегрувалася у владну вертикаль і стала релігійною опорою ідеології «руського мира», свідчить про її перетворення з духовної інституції на інструмент авторитарної влади, що обслуговує політичні, пропагандистські та геополітичні інтереси режиму.

5. Історія та ідеологія РПЦ формуються на основі двох ключових міфів, про «братні народи» та про «тисячолітню Святу Росію-Русь». Вони інтегруючись у дискурс «руського міра», трансформують православ'я із системи релігійних переконань у політичну ідеологему, що сакралізує імперське минуле, легітимізує сучасну агресивну політику й нав'язує месіанську роль Росії як єдиного спадкоємця Київської Русі, виключаючи з цього наративу українців та білорусів та позбавляючи їх права на власну ідентичність.

6. Агресивний ексклюзивізм РПЦ полягає у нав'язуванні власної релігійно-імперської доктрини як єдино істинної, що супроводжується демонізацією «іновірців», дискредитацією інших конфесій та виправданням геополітичної агресії під виглядом духовного об'єднання.

7. Залежно від політичної кон'юнктури й конфігурації сил, РПЦ може використовувати як «дискурс сили», тобто агресивне примушення до покори через використання апарату державних репресій та апелювання до статусу «панівної більшості», так і «дискурс права», тобто апеляція до релігійних прав і свобод, європейських цінностей, релігійних гонінь тощо, так і «дискурс миру», тобто просування псевдопацифізму, акцентування «об'єднавчої ролі» РПЦ / УПЦ (МП), боротьби «за мир проти війни». Для впливу на українське суспільство

використовуються одразу три стратегії - «дискурс сили» (через зв'язок ВЗЦЗ МП із КДБ-ФСБ та підтримку концепції «руського мира», інформаційну війну проти ПЦУ та Константинополя після надання Томосу), «дискурс права» (через апеляцію до канонічних норм, зокрема аргументи довкола томосу 1686 року та використання Грамоти патріарха Алексія для легітимації особливого статусу УПЦ МП), а також «дискурс миру/діалогу» (у вигляді офіційних заяв УПЦ МП після 2022 року, що маскують проросійську позицію під виглядом нейтралітету чи миротворчості, вводячи в оману міжнародну спільноту).

8. Пропаганда РПЦ активно використовує поняття «канонічної території», втім, слід відзначити що у сучасній православній еклезіології воно втрачає свій виключно духовний зміст та дедалі більше використовується як інструмент політичного впливу, особливо в контексті доктрини «руського міра». Окрім того, що така інтерпретація суперечить євангельським принципам та загрожує єдності світового православ'я, воно несе загрозу національній безпеці і принципам релігійної свободи, притаманним світській державі. Водночас в Україні формується запит на об'єднання православних церков, що може реалізуватись через відкритий діалог, заснований на принципах взаємоповаги, любові та спільної відповідальності за духовне майбутнє народу.

9. До інших аргументів, що використовує РПЦ, спрямованих проти ПЦУ та релігійного миру в Україні, належать:

- a. неканонічність ПЦУ – означає невизнання ПЦУ світовим Вселенським православ'ям. Аргумент був дійсним до 2019 року щодо УПЦ КП та УАПЦ, але визнання (юридично шістьма, фактично дев'ятьма ПЦ) скасовує цей аргумент (варто згадати ПЦ в Америці, яку визнає лише РПЦ та її «дочки» ППЦ та ПЦЧЗС).
- b. безблагодатність Таїнств – виводиться з неканонічності, але богословськи спростована (в богословські деталі з огляду на специфіку роботи не вдаємося);
- c. аморальність Філарета чи окремих єпископів – не може бути аргументом, в тому числі з огляду на моральність самих єпископів РПЦ;

- d. претензія на власний виключний статус – спростована не лише підготовчими документами до Томосу, але і фактом, що РПЦ як сучасна структура не є виключною спадкоємицею навіть РПЦ до 1917 року (є ще різні види РПЦЗ, ІПЦ та Російська архієпархія в складі Константинополя);
- e. нерозробленість богословської та літургичної термінології в українській мові – це сама по собі не є православним аргументом, не кажучи вже про те, що це є фактично визнанням власної українофобії;

10. Протидія соціальній дестабілізації як загрозі національній безпеці України полягає у системному подоланні як зовнішніх впливів, що проявляються через релігійну маніпуляцію й імперську ідеологію РПЦ, так і внутрішніх викликів ідентичності, що вимагає впровадження політики, заснованої на релігійній свободі, плюралізмі, правовій державності та активному суспільно-релігійному діалозі.

11. Захист національної безпеки України у сфері духовно-релігійних відносин можливий лише за умови чіткого дотримання національного законодавства. Це передбачає:

- a. активне державне модерування процесів переходу релігійних громад з УПЦ Московського патріархату до Православної церкви України. Таке модерування повинно включати повноцінну медіацію конфліктів, що виникають внаслідок переходів. Важливо відзначити, що силові методи, і тим паче репресивні, є неефективними, ведуть до результатів, протилежних тому, що хоче досягнути держава, і тому шкодять національній безпеці. Медіація конфліктів повинна базуватися на принципах верховенства права, захисту прав людини, балансу інтересів держави, церков й громадян, а також пріоритеті мирних шляхів розв'язання конфліктів. На практиці, це передбачає забезпечення прав громадян України задовольняти свої релігійні потреби, протидію мові ненависті і деструктивній пропаганді. Як приклад, у разі конфлікту внаслідок переходу громади до ПЦУ, тобто наявності двох груп

громадян України, держава повинна забезпечити можливість почергового служіння ПЦУ і УПЦ МП в одному храмі, а конфесії дотримуватися встановленого порядку. В разі відмови однієї із конфесій від почергового служіння, храм переходить у власність іншій конфесії. Оскільки в рамках православного богослов'я та канонічного права УПЦ МП не має підстав відмовити, а класичні «аргументи», наведені в пункті 8, не належать до царини православного християнства, то УПЦ МП не має підстав відмовитися від даного порядку.

- b. Українські судові та правоохоронні органи повинні завершити розслідування щодо злочинів представників УПЦ проти територіальної цілісності та суверенітету України, на підставі чого прийняти до винних відповідні рішення, як до громадян України, які вчинили злочин;
- c. Проведення роботи із представниками ПЦУ та УГКЦ, як церков, що належать до тієї ж релігійної традиції, що й УПЦ (МП), а відтак є природними конкурентами. Ця робота полягає в поясненні недопустимості силових методів захоплення храмів (при цьому цілковитій дозволеності фасилітації переходу активістським групам парафіян тих храмів). Окремою темою є робота з ПЦУ з метою подолання старої моделі управління і корупції, що деморалізує і демотивує православних священиків та мирян УПЦ від переходу до ПЦУ.
- d. серед додаткових методів протидії можна виділити: врегулювання статусу релігійних громад з метою зменшення можливостей пропаганди, кримінальні провадження у випадках наявності злочинів (державної зради, пропаганди ненависті тощо), підтримки незалежних від Кремля православних спільнот і церков

12. Захист національної безпеки України у сфері духовно-релігійних відносин на інформаційно-просвітницькому рівні передбачає інформаційно-просвітницьку діяльність щодо реальної політики та маніпуляцій РПЦ, поширення за допомогою православних мирян і ієрархів правдивого

православного розуміння складних моментів еклезіології та канонічного права, інформування про злочини, скоєні представниками РПЦ, особливо в контексті російської агресії. Дуже важливо забезпечити масове і вчасне інформування в англomовному та іншомовних просторах (в тому числі, але не в першу чергу – російському). Зокрема, це включає централізоване поширення необхідних інформаційних матеріалів (книг, статей, розслідувань), просвітницьку кампанію в соціальних мережах (створення і регулярне поширення відповідних мемів, картинок, відео, використовуючи алгоритми таких мереж, як Facebook, Instagram, TikTok та інших соцмереж).

13. Захист національної безпеки України у сфері духовно-релігійних відносин на міжнародному дипломатичному рівні включає себе, крім інформування в англomовному та іншомовних просторах, наступні заходи:

- a. організаційна та юридична підтримка ПЦУ за кордоном (на звинувачення щодо несправедливості щодо УГКЦ, слід відзначити, що УГКЦ як частина РКЦ має свою мережу за кордоном, яка спирається на могутність Католицької Церкви, чого ПЦУ не має) – тобто створення парафій, інформаційна та інша підтримка;
- b. робота з іншими помісними Церквами та державними органами відповідних держав (Румунія, Болгарія, Сербія, Албанія, Кіпр, Греція, Чехія, Словаччина, Польща, Грузія, країни Балтії), з метою фасилітації створення парафій ПЦУ там, поширення правдивої інформації про ПЦУ, організації різних ознайомчих та мережетворчих заходів, що дозволять ПЦУ прорвати інформаційну блокаду;
- c. регулярне інформування християнських церков і організацій за кордоном щодо правдивого стану справ із релігійними правами та безпекою в Україні, зокрема, щодо участі РПЦ в агресії росії проти України, реального захисту прав віруючих громадян України, тощо;
- d. аналогічне інформування правозахисних і громадянських організацій, а також відповідних підрозділів міжнародних організацій (ООН, ЄС тощо).

14. Варто наголосити, що всі ці заходи дадуть ефект лише тоді, коли вони будуть організовуватися системно, масово і послідовно, що вимагає окрему статтю витрат, окремі підрозділи, що цим займатимуться, а головне – конкретні показники ефективності (KPI). Необхідно залучати фахових експертів з громадськості, насамперед релігієзнавців і громадських активістів (Відділ релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С. Сковороди є прикладом, але, звісно, ним це обмежуватися не повинно).

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bellah, R. N. (1967). Civil religion in America. *Dædalus*, 96(1), 1–21.
2. Bellah, R. N. (1992). *Broken covenant: American civil religion in a time of trial* (2nd ed.). University of Chicago Press.
3. Bellah, R. N. (2007, December 24). Is a global civil religion possible? The Immanent Frame. URL: <https://tif.ssrc.org/2007/12/24/is-a-global-civil-religion-possible/>
4. Berger, P. L. (1967). *The sacred canopy: Elements of a sociological theory of religion*. Doubleday.
5. Erokhina, Y. (2022). Stereotyping of the Russian Orthodox Church in fake news in the context of the COVID-19 pandemic: Semiotic and legal analysis. *International Journal for the Semiotics of Law*, 35, 1187–1213. URL: <https://doi.org/10.1007/s11196-022-09888-4>.
6. Koellner, T. (2023). Fundamentalism and rigorism in Orthodox Christianity: The case of contemporary Russia. *Zeitschrift für Religion, Gesellschaft und Politik*, 7, 81–96. URL: <https://doi.org/10.1007/s41682-022-00128-x>.
7. Manoli, P. (2024). Greece's response to Russia's war on Ukraine. In A. Mihr & C. Pierobon (Eds.), *Polarization, shifting borders and liquid governance* (pp. 345–360). Springer. URL: [https://doi.org/10.1007/978-3-031-44584-2\\_21](https://doi.org/10.1007/978-3-031-44584-2_21).
8. Mróz, F. (2023). Geographies of care: The Catholic Church in Poland's assistance to refugees from Ukraine during Russia's invasion of Ukraine. *Journal of Religion and Health*, 62, 444–464. URL: <https://doi.org/10.1007/s10943-022-01729-9>.
9. Perga, I. (2025). The international implications of the Russo-Ukrainian War. In H. Shinoda & P. Fedorchenko-Kutuyev (Eds.), *The impacts of the Russo-Ukrainian war* (pp. 27–38). Springer. URL: [https://doi.org/10.1007/978-981-96-2295-5\\_3](https://doi.org/10.1007/978-981-96-2295-5_3).
10. Верменич, Я., Віднянський, С., & Якубова, Л. (2023). Україна та українці в світоглядній матриці "руського мира". Інститут історії України НАН України.
11. Верховна Рада України. (2024). Закон України «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій» № 3894-IX.

Відомості Верховної Ради України, 49, ст. 290. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3894-20#Text>

12. Войналович, В. (2020). Сучасний релігійний простір України у контексті зовнішніх і внутрішніх викликів. *Українознавчий альманах*, (27), 64–70. URL: <https://ukralmanac.univ.kiev.ua/index.php/ua/article/view/379/364>

13. Волковський, В. (2023). «Русский мір» як сучасна російська громадянська релігія: Політично-філософський вимір дослідження. *Мультиверсум. Філософський альманах*, 2(1), 3–33.

14. Волковський, В. П. (2020). Методологічні проблеми дослідження доктрини «русский мир» з філософської перспективи. *Мультиверсум. Філософський альманах*, 2 (172), 16–31.

15. Волковський, В. П. (2023). «Русский мір» як сучасна російська громадянська релігія: політично-філософський вимір дослідження. *Мультиверсум. Філософський альманах*, 2(178), 3–31.

16. Головка, В., Примаченко, Я., & Якубова, Л. (2018). *Русский мир на Донбасі та в Криму: історичні витоки, політична технологія, інструмент агресії*. Київ.

17. Горбулін, В. П. (Ред.). (2017). *Світова гібридна війна: український фронт*. Національний інститут стратегічних досліджень.

18. Гумен, Ю. (2023). Гібридність Російської православної церкви як загроза національної безпеки України: спроба історичного аналізу. In *Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки* (с. 60–63). Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя. URL: [https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/41080/2/MCTD\\_2023\\_Humen\\_Yu-The\\_hybridity\\_of\\_the\\_russian\\_60-63.pdf](https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/41080/2/MCTD_2023_Humen_Yu-The_hybridity_of_the_russian_60-63.pdf).

19. Деркач, Т. (2024). Біла книга Роберта Амстердама. Людина-шапіто. Релігія в Україні. URL: <https://www.religion.in.ua/main/51027-bila-kniga-roberta-amsterdama-lyudina-shapito.html>.

20. Дудар, В. (2012). Одержавлення обов'язків православного духовенства російської імперії у XVIII-XIX ст. У *Український науково-*

інтелектуальний простір: реалії та перспективи розвитку: матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (с. 36–38). Переяслав-Хмельницький.

21. Єленський, В. (2019). Ключова доповідь на Всеукраїнській науковій конференції «Етнополітика в Україні: дискурс і реалії».

22. Єленський, В. (2002). Релігія після комунізму: Релігійно-соціальні зміни в процесі трансформацій центрально- і східноєвропейських суспільств: фокус на Україні. НПУ ім. М. П. Драгоманова.

23. Зборовська, К. Б. (2021). Аргументативний аналіз міфологем доктрини «руській мір». Мультиверсум. Філософський альманах, (2[174]), 2, 3–13.

24. Здіорук, С. І., Яблонський, В. М., Токман, В. В., та ін. (2014). Україна та проект «русского мира» (В. М. Яблонський, & С. І. Здіорук, Ред.). НІСД.

25. Ісаюк, О. (2021, жовтень 27). Сто років терору. Збруч. URL: <https://zbruc.eu/node/108378>

26. Київський міжнародний інститут соціології. (2022). Динаміка релігійної самоідентифікації населення України: Результати телефонного опитування, проведеного 6–20 липня 2022 року. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1129&page=1>

27. Кирилл, Святейший Патриарх Московский и всея Руси. (2015). Семь слов о русском мире. Всемирный русский народный собор: ООО «ЛитРес».

28. Кирилл. (2009, 3 листопада). Выступление Святейшего Патриарха Кирилла на торжественном открытии III Ассамблеи Русского мира. Патриархия.ru. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/928446.html>

29. Кисляк, Л. Н., & Коваль, І. В. (2024). Ретроспективний огляд синодального періоду українського православ'я. Культурологічний альманах, (1[9]), 21–28.

30. Колектив авторів. (2014). Майдан і Церква: хроніка подій та експертна оцінка. Самміт-Книга.

31. Колектив авторів. (2015). Майдан і Церква: хроніка подій та експертна оцінка (Повторне доопрацьоване вид.). Самміт-Книга.

32. Колектив авторів. (2018). Релігійна безпека/небезпека України. УАР.
33. Колектив авторів. (2021). Філософські діалоги'2021. «Русский мир» як доктрина: витоки, загрози, методи. Київ.
34. Колодний, А. М., Филипович, Л. О., & Саган, О. Н. (2014). «Русский мир» патріарха Кирила не для України. УАР.
35. Колодний, А., & Філіпович, Л. (2022). Релігійна безпека як глобальний виклик сучасності: український контекст. У Незалежність України: права людини та національна безпека: матеріали другої міжнародної науково-практичної конференції (с. 67–73). Галицька видавнича спілка.
36. Кральнок, П. (2022). Інформаційна спецоперація: Онуфрій з паствою й далі перебуває в лоні РПЦ. Главком. URL: <https://glavcom.ua/columns/kraluk/informaciyna-specoperaciya-onufriy-z-pastvoyu-y-dali-perebuvaje-v-loni-rpc-849287.html>.
37. Масовець, В. П. (2018). Особливості функціонування механізмів забезпечення релігійної безпеки України в умовах гібридної війни. Інвестиції: практика та досвід, 14, 139–143. URL: [http://www.investplan.com.ua/pdf/14\\_2018/25.pdf](http://www.investplan.com.ua/pdf/14_2018/25.pdf).
38. Міщук, А., & Міщук, М. (2023). Загрози національній безпеці України: діяльність УПЦ (МП). Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія, (15), 43–52.
39. Мотуз, М. П. (2019). Спільна історія та віра Русі й Московії у чолобитних київських ієрархів до московських царів. Наукові записки НаУКМА. Історичні науки, 2, 59–66.
40. Остроухой Б., Петрик Б., Присяжнюк М. Інформаційна безпека, соціально-правові аспекти. Київ, 2010, URL: [https://pidru4niki.com/1359042137021/politologiya/duhovno-religiyna\\_skladova\\_natsionalnoyi\\_bezpeki\\_ukrayini/](https://pidru4niki.com/1359042137021/politologiya/duhovno-religiyna_skladova_natsionalnoyi_bezpeki_ukrayini/)
41. Релігійна свобода і безпека у воюючій країні: випадок України. (2019). Наукові записки ІІІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, (3-4 [99–100]), 394–409.
42. Релігія в Україні. (н. д.). Православ'я в Україні і національна безпека. URL: <https://www.religion.in.ua/main/analitica/26321-pravoslavyya-v-ukrayini-i-nacionalno-bezpeka.html>.

43. Релігія і нація в суспільному житті України і світу. (2006). Л. Филипович (Ред.). Наукова думка.
44. РІСУ. (2022). Декларація православних богословів світу про “руський мір”. Релігійно-інформаційна служба України. URL: [https://risu.ua/deklaraciya-pravoslavnihi-bogosloviv-svitu-pro-russkij-mir\\_n127230](https://risu.ua/deklaraciya-pravoslavnihi-bogosloviv-svitu-pro-russkij-mir_n127230).
45. Рябко І. (2011) Національні інтереси України у духовно-релігійній сфері. URL: [https://pidru4niki.com/1359042137021/politologiya/duhovno-religiyna\\_skladova\\_natsionalnoyi\\_bezpeki\\_ukrayini](https://pidru4niki.com/1359042137021/politologiya/duhovno-religiyna_skladova_natsionalnoyi_bezpeki_ukrayini).
46. Саган, О. Н. (2019). Православна Церква України: конституювання та перспективи розвитку. Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України.
47. Сирцова, О. (н. д.). Текстологія та історіософія «Синопису» Інокентія Гізеля в аргументації авторської ідентичності твору. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d6911af6-3eb1-43ab-91fb-1b9c3e38ca43/content>.
48. Смолій, В., & Якубова, Л. (2018). Історичний контекст формування проекту руский мир та практика його реалізації в Криму й на Донбасі. Аналітична записка. Київ.
49. Филипович, Л. (2022). Сучасні виклики для України в сфері релігійної безпеки. Релігія та Соціум, (2), 211–220.
50. Хмільовська, О. (2020). Загрози українській державі внаслідок діяльності російської православної церкви. Наукові записки, (3-4[99–100]), 434–440.
51. Шандра, А., & Сілі, Р. (2019, липень). Surkov leaks: Внутрішня кухня російської гібридної війни проти України [PDF]. Euromaidan Press. URL: [https://euromaidanpress.com/wp-content/uploads/2019/10/Surleaks\\_ukr\\_book\\_small\\_online2.pdf](https://euromaidanpress.com/wp-content/uploads/2019/10/Surleaks_ukr_book_small_online2.pdf).
52. Шумило, С. (2025). Кризовий стан в українському православ'ї: тенденції, виклики та можливі шляхи подолання. Сіверянський літопис, (1), 102–113. URL: <https://sl-journal.com.ua/index.php/journal/article/view/547>.
53. Шумило, С. (н. д.). Експансіоністська ідеологія «руського мира».

54. Явор, А. (2024, серпень 20). Російська православна церква завжди була на службі імперії. Борисфен Інтел. URL: <https://bintel.org.ua/analytics/rosijska-pravoslavna-cerkva-zavzhdi-bula-na-sluzhbi-imperiyi/>.
55. Якубова, Л. (2023). До свободи крізь вогонь: Україна проти рашизму. Видавництво «Кліо».
56. Якубова, Л. Д. (2018). «Русский мир» в Україні: на краю прірви. Видавництво «Кліо».
57. Якубова, Л. Д. (2020). Євразійський розлам. Україна в добу гібридних викликів. Видавництво «Кліо».
58. Якубова, Л. Д., & Смолій, В. (2018). Історичний контекст формування проекту «русский мир» та практика його реалізації в Криму й на Донбасі. Аналітична записка, 40–43, 227.